

Lietuvos laisvinimo veikla XX a. penktajame dešimtmetyje Vakaruose: Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas 1944–1950 m.

Tai ankstesniojo straipsnio tęsinys, jame toliau atskleidžiamos Lietuvos laisvinimo veiklos Vakaruose užuomazgos, kilimas ir plėtotė penktajame dešimtmetyje. Pirmojoje dalyje buvo kalbama apie Amerikos lietuvių tarybą (ALT). Antrojoje dalyje parodoma Vokietijoje atsikūrusio Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) politinė veikla, jo parama organizuojantis lietuvių karo pabėgėliams – politiniams tremtiniams į Lietuvos tremtinių bendruomenę (LTB), Pasaulio lietuvių bendruomenės (PLB) pirmąją.*

ĮVADAS

Nacių okupacijos metu Lietuvoje 1943 m. lapkričio 23 d. susikūrė rezistencinio sąjūdžio ir nepriklausomybės laikotarpio politinių partijų ir grupių junginys, pasiskelbęs Vyriausiuoju Lietuvos išlaisvinimo komitetu (toliau – VLIK). Po naujosios organizacijos vėliava kryptingai Lietuvos išlaisvinimo veiklai vienijosi Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga (toliau – LLKS), Lietuvių frontas (toliau – LF), Lietuvos vienybės sąjūdis (toliau – LVS), Lietuvos krikščionių demokratų partija (toliau – LKDP), Lietuvos darbo federacija (toliau – LDF), Lietuvos tautininkų sąjun-

ga (toliau – LTS), Lietuvos socialdemokratų partija (toliau – LSDP), Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga (toliau – LVLS), Lietuvos nacionalistų partija (toliau – LNP). VLIK'o veiklos programa atsispindėjo 1944 m. vasario 16 d. paskelbtoje deklaracijoje. „Lietuvių tautos laisvė ir Lietuvos valstybės nepriklausomybė yra tautos egzistencijos ir jos visokeriopos gerovės būtinoji sąlyga“¹, – teigiama dokumente. Ten pat pabrėžta, kad Lietuvos valstybės suverenitetas „nei dėl Tarybų Sąjungos, nei dabartinės Reicho okupacijos“ neišnykęs, o tik „laikiniai sustabdytas“. Svarstant būsimos „Respublikos vyriausybės“ sudarymo klausimą, pareiškama, jog tai bus daroma VLIK'o „koalicinio pagrindu politinių grupių susitarimu“. Be to, pažymima, kad atkūrus Lietuvos nepriklausomybę iki teisėto pakeitimo veiks 1938 m. Konstitucija². VLIK'as, užsibrėžęs bendradarbiauti su Amerikoje esančia senąja išeivija, pasisakė už glaudžių ryšių palaikymą su Lietuvos diplomatine tarnyba (toliau – LDT). Ta pačia data pažymėtame kreipimesi į Lietuvos pasiuntinius ir konsulus sakoma, kad VLIK'as pasirengęs palaikyti su LDT nuolatinius ryšius bei „duoti tam tikslui reikalingų nurodymų“. Tuo buvo patvirtinta VLIK'o pozicija, jog esąs „kaipo vienintelė politinė vadovybė Lie-

* Pradžią žr.: *Genocidas ir rezistencija*, 2006, Nr. 2(20), p. 83–103.

tuvoje“ ir jo nurodymai „yra autoritetingi ir vykdingini“³. Kita vertus, VLIK'as garantavo, kad nesirengia varžyti LDT veiklos bei iniciatyvos. Vadinasi, naujoji organizacija aiškiai pareiškė galinti vadovauti politiniam lietuvių tautos gyvenimui.

VLIK'as pateko į nacių okupacinės administracijos akiratį – buvo persekiojamas ir 1944 m. gegužės mėn. gestapas suėmė du trečdalius organizacijos narių. Siekiant išsaugoti organizaciją, okupuotoje tėvynėje paliktas veikti tik jos prezidiumas, o Vokietijoje, kur buvo išstremta dauguma narių, nutarta įkurti užsienio delegatūrą. Još kūrimo Berlyne ėmėsi Stasys Žakevičius (Žymantas), gavęs laikinai ėjusio pirmininko pareigas Kipro Bielinio atitinkamą raštą. Į jos sudėtį buvo pasiūlyti kunigas Mykolas Krupavičius, advokatas Rapolas Skipitis ir diplomatas Vaclovas Sidzikauskas⁴.

Tuo tarpu VLIK'as, veikdamas dar Lietuvoje, gresiant antrajai sovietų okupacijai spėjo paskelbti du pareiškimus, kuriuose pateiktas vienareikšmis įvykių vertinimas. 1944 m. liepos 5 d. datuotame dokumente pareikšta, kad nekintamas lietuvių tautos tikslas yra atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Prie Lietuvos sienų artėjanti Raudonoji armija buvo traktuojama kaip okupacinė armija ir primenama, kad jai privalu „laikytis visų tarptautinių okupacinės armijos svetimame krašte prievolių“⁵. Pareiškime konstatuojama, kad „Lietuva yra lygiateisis tarptautinės tautų bendruomenės narys“. Šis teiginys grindžiamas Vakarų demokratiškos valstybių nuostatomis dėl Lietuvos padėties 1940 m. Kartu reiškiamas viltis, kad bus įgyvendinami Atlanto chartos principai, kurių svarbiausias numatė „suverenumo ir valstybės nepriklausomybės atstatymą tų kraštų, kurie prieš savo pačių valią jų yra nustoję“⁶. Tame pat pareiškime VLIK'as išdėstė požiūrį į vadinamąją „Lietuvos tarybinę vyriausybę“, atstovaujančią ne Lietuvai, bet tikrai „Lietuvos komunistų bolševikų partijai, kuri palaikė Rau-

donosios armijos ir G. P. U. [Valstybinė politinė valdyba. – *Aut.*] viešpatavimą Lietuvoje ir kuri pagal oficialius davinius turėjo tikėtai apie 2500 narių“, todėl šios marionetinės vyriausybės aktai neįpareigoja lietuvių tautos, kurios atstovais užsienyje bus laikomi LDT bei VLIK'o įgaliotiniai⁷.

Antrajame dokumente, kurį VLIK'o Informacinis biuras paskelbė 1944 m. gruodžio 11 d., pažymima, kad „Lietuvoje neatsirado nė vienos politinės grupės, kuri sutiktų bendradarbiauti su vokiečių okupaciniais organais“. Primenant, kad VLIK'as buvo sudarytas iš politinių grupių ir rezistencijos organizacijų, kurias vienijo „troškimas atstatyti savo valstybės, demokratiniiais pagrindais tvarkysimos, suverenumo vykdymą“, konstatuojama, jog šiame junginyje praktiškai yra visos Lietuvos politinės srovės, išskyrus komunistus, kurie, priešingai nei kiti, stengėsi įtvirtinti sovietinę okupaciją⁸. Dokumente VLIK'as įspėjo, kad sovietų okupacinė valdžia rengiasi „masiniam terorui Lietuvoje ir masiniams Lietuvos gyventojų išvežimams į tolimąsias Sovietų Sąjungos sritis“. Kreipiantis į Vakarų demokratiškus kraštus raginta užkirsti tam kelią ir gelbėti tautą nuo faktiško sunaikinimo. VLIK'as, apeliuodamas į Atlanto chartą, kurią buvo pasirašiusi ir SSRS, reikalavo šio tarptautinio dokumento principus taikyti Lietuvai ir gražinti „iš jos jėga atimtas suverenines teises ir savivaldą“⁹. Šis VLIK'o pareiškimas vienareikšmiškai išreiškė lietuvių tautos siekius, kurie rėmėsi ne tik giliomis valstybingumo tradicijomis, bet ir paskelbtais naujaisiais tarptautiniais dokumentais. Tokia buvo VLIK'o įsitraukimo į Lietuvos laisvinimo veiklą pradžia, o tolesnė politinė veikla, jam atsikūrus Vakaruose, jau skleidėsi užsienyje.

Taigi Lietuvos laisvinimo proceso pradžioje iškilęs VLIK'as, būdamas lietuvių tautos rezistencijos ir Lietuvos politinių srovių demokratinė išraiška, tapo išskirtiniu XX a. antrosios pusės Lietuvos istorijoje. Atsikūrusi

Vakarų Vokietijoje, ši institucija turėjo minėtą K. Bielinio pasirašytą raštą, kuriame išdėstytos rekomendacijos plk. Kaziuui Griniui sudaryti egzilyje Lietuvos ministrų tarybą¹⁰. Dėl to VLIK'as, toliau reikšdamas lietuvių tautos laisvės troškimus ir tapdamas svarbiausia Lietuvos laisvinimo organizacija Vakaruose, pirmiausia užsibrėžė tikslą sukurti egzilio vyriausybę ar jos pakaitalą. Suprantama, norint įgyvendinti tokį nusistatymą, reikėjo siekti kiekvienos didžiųjų Vakarų valstybių pripažinimo. Taigi VLIK'ui kuriant egzilio vyriausybę teko aktyvinti Lietuvos laisvės bylos kėlimą Vakarų kraštuose, o tai kirtosi su LDT interesais, todėl reikėjo ieškoti su pastarąja institucija *modus vivendi*. Be to, nagrinėjamoju laikotarpiu VLIK'as, rūpindamasis Lietuvos išvadavimo perspektyva, atliko dar vieną reikšmingą darbą – inicijavo lietuvių karo pabėgėlių – politinių tremtinių jungimąsi į vieningą darinį, t. y. lietuvių bendruomenę, kurios pirmtakė buvo Lietuvių tremtinių bendruomenė (toliau – LTB).

Pasirinktos straipsnio chronologinės ribos žymi du svarbius Lietuvos laisvinimo procesui įvykius. 1944 m. VLIK'as atsikūrė Vokietijoje, o 1950 m. buvo priimti VLIK'o parengti Pasaulio lietuvių bendruomenės (toliau – PLB) formavimo pagrindai, kuriuos priėmus lietuvių karo pabėgėliai – politiniai tremtiniai masiškai pasklido iš DP (*displaced persons* – išvietintųjų asmenų) stovyklų po laisvąjį pasaulį.

Nagrinėjamos problemos – Lietuvos laisvinimo veikla Vakaruose XX a. penktajame dešimtmetyje – istoriografinė dalis pateikta ir aptarta šio straipsnio pirmosios dalies įvade. Rašant antrąją dalį pirmiausia remtasi originaliais dokumentais, saugomais Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA). Tai nepriklausomos Lietuvos Respublikos pasiuntinybių Londone ir Vašingtone bei konsulato Niujorke fondai, kuriuose sukaupta LDT susirašinėjimo su VLIK'ų

medžiaga. Beje, tai pirmas mėginimas įvesti į mokslinę apyvertą LCVA saugomus dokumentus (fondai 648, 656, 658) ir nušviesti VLIK'o pastangas išlaikyti Vakarų demokratių šalių palankumą Lietuvos laisvės bylai.

Atskleidžiant VLIK'o politinę veiklą 1944–1950 m. taip pat remtasi pastaruoju metu pasirodžiusiais dokumentų rinkiniais ir apybraižomis. Tai Algimanto Liekio tęstinio leidinio „Nenugalėtoji Lietuva“ šeštas tomas bei serijos „Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas“ knyga „Lietuvis Amerikoje“, kurioje nagrinėjama VLIK'o veikla Vakarų Vokietijoje. Kaip šaltiniu naudotasi ir „Egzodo archyvo“ serijos knyga „VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje“. Joje detalčiai aptarti Berno ir Paryžiaus susitikimų protokolai. Tikslinant kai kuriuos nagrinėjamojo laikotarpio LDT ir VLIK'o bendradarbiavimo epizodus, remtasi Lauryno Jonušausko studija „Likimo vedami“. Penktojo dešimtmečio VLIK'o ir Vykdomosios tarybos (toliau – VT) organizavimosi rūpesčiai aprašyti V. Sidzikausko memuaruose „Lietuvos diplomatijos paraštėje“. Be to, duomenų, papildančių nagrinėjamą temą, randame Gedimino Ilgūno monografijoje „Steponas Kairys“. Atskirai paminėtini vertingi istoriniu atžvilgiu leidiniai, pasirodę Vakaruose iki 1990 m. Tai Petro Maldeikio studija „Mykolas Krupavičius“, kurioje atskleidžiami svarbiausi VLIK'o atsikūrimo ir veiklos momentai, bei „Lietuva ir VLIK'as“, kurioje aprašomi svarbiausi šios organizacijos nuveikti laisvinimo darbai.

VLIK'AS: TARP EGZILIO VYRIAUSYBĖS KŪRIMO RŪPESČIŲ IR LIETUVOS LAISVINIMO AKCIJOS AKTYVINIMO

1944 m. spalio 3-ioji laikoma VLIK'o užsienio delegatūros faktinės veiklos pradžia. Tą dieną įvyko posėdis ir institucijos sudėtis bu-

vo praplėsta iki šešių asmenų. Ją sudarė Vaclovas Sidzikauskas (V. Sudimantas), kun. Mykolas Krupavičius, Jurgis Jurgaitis, Bronius Pakriaunys, Stasys Žakevičius ir Jonas Pakalnis¹¹. Tolesnė delegatūros veikla – tai nuolatiniai pasitarimai, kuriuose svarstyti ne tik įvairūs organizaciniai klausimai, bet ir tarptautinės aktualijos. Antai 1944 m. spalio 5 d. posėdyje aptariant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo galimybes, V. Sidzikauskas pranašavo neišvengiamą SSRS ir Vakarų valstybių konfliktą, kuriam kilus būtų atkurta Lietuvos valstybė¹². Ilgainiui tokia Rytų ir Vakarų didžiųjų valstybių susidūrimo laukimo nuotaika išgalėjo Lietuvos laisvinimo procese ir vyravo beveik iki šeštojo dešimtmečio vidurio.

Tuo metu Berlyne dar būta mėginimų paveikti lietuvius prisidėti prie nacių ir siūlyta prie Reicho Rytų ministerijos steigti „Lietuvos vyriausybę“ bei skelbti lietuvių vyrų mobilizavimą į kariuomenę, siekiant įkurti „Lietuvos išvadavimo armiją“. VLIK'o delegatūra 1944 m. lapkričio 7–9 d. posėdyje šiems pasiūlymams ne tik nepritarė, bet ir pasmerkė tokius ketinimus, o vėliau išplatino atsisaukimą, kuriame dalyvavimą nacių „iniciatyvose“ prilygino tautos išdavimui¹³. Baigiantis karui su Vokietija, dauguma delegatūros narių persikėlė tolyn nuo Berlyno į Bavariją ir 1945 m. balandžio 8 d. Viurcburge sušaukė pirmąjį VLIK'o posėdį. Jame jau dalyvavo dar Lietuvoje išrinktas organizacijos pirmininkas profesorius Juozas Kaminskas (Steponas Kairys). Vėliau jis memuaruose taip apibūdino tarptautinę padėtį: „Savo veikloje VLIK'as turi sekti pasaulio įvykius ir iš jų eigos daryti išvadas. Kai Vakarai galutinai sužlugdė Hitlerio Vokietiją ir nenoromis padėjo stiprėti Sovietijai, dar kartą jos raudonajai armijai užplūdus Lietuvą, Kremlius tapo didžiausiu mūsų priešu. Ir iš naujo pavergtai tautai, ir VLIK'ui svarbiausiuoju uždaviniu buvo išsilaisvinti iš maskvinio bolševizmo.“¹⁴ Todėl vykstant Lietuvos sovietinei reokupa-

cijai VLIK'as iš antinacinio pasipriešinimo centro virto antisovietiniu centru ir pretendavo tapti svarbiausia Vakaruose Lietuvos laisvinimo organizacija, siekiančia atkurti nepriklausomą demokratinę valstybę. Atsikūręs Vokietijoje, VLIK'as, nelaukdamas vidinio reorganizavimo, pasinėrė į Lietuvos laisvinimo veiklą. Pirmiausia jis patvirtino savo politikos tęstinumą ir įsipareigojo siekti Lietuvos valstybės suverenumo atkūrimo. Kaip žinia, VLIK'as vienijo pagrindines Lietuvos politines sroves ir tuo galėjo prilygti institucijai, tęsiančiai Seimo funkcijas. Todėl, kaip minėta, jau 1944 m. liepos 6 d. būta mėginimo organizuoti Lietuvos vyriausybę, skiriant jos vadovu plk. K. Grinių, tačiau tam nepritarė LDT¹⁵.

Reikšmingu žingsniu supažindinant Vakarų visuomenę su lietuvių tautos padėtimi laikytinas VLIK'o memorandumas, priimtas 1945 m. balandžio 18 d. ir adresuotas Vyriausiajam Vakarų sąjungininkų vadui gen. Dwightui D. Eisenhoweriui¹⁶. Šiame dokumente VLIK'as, kaip „Vyriausioji lietuvių tautos politinė vadovybė ir vienintelis bei teisėtas jos politinės valios reiškejas“, pabrėžė, kad lietuviai „savo likimą siejo su Vakarų Demokratijų laimėjimu“. Primenant VLIK'o kūrimosi aplinkybes, nuopelnus formuojant viešąją tautos opinią, memorandume pažymėta, kad „lietuvių visuomenės ir bažnyčios atstovai pakartotinai kėlė balsą prieš sužvėrėjusių nacių žiaurumus ir pagrindinėje spaudoje skelbė pasauliui jų Lietuvos mažumą, su kuriomis Lietuvių tauta visuomet harmoniškai sugyveno, naikinimo metodus. Buvęs Lietuvos respublikos prezidentas dr. K. Grinius, buv. žemės ūkio ministrai kun. M. Krupavičius ir prof. J. Aleksa įtekė tuo reikalu raštišką protestą vokiečių okupacinės valdžios Lietuvoje šefui ir dėl to buvo gestapo suimti ir ištremti“¹⁷.

VLIK'as, pasisakydamas už nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą, rėmėsi JAV prezidento Franklino D. Roosevelto 1940 m. spalio 15 d. patikiniu ir apeliavo

į Jaltos susitarimą bei Atlanto chartą, todėl memorandumė dėstė: „Kol bus galima praversti pirmuosius laisvus rinkimus į Lietuvos seimą, bus sudaryta Laikinoji tautinio vieningumo vyriausybė.“¹⁸ Numatant atkurtos demokratiniiais pagrindais Lietuvos užsienio politiką buvo pabrėžta, jog bus gerbiami tarptautiniai pasižadėjimai, prisiimti iki 1940 m. birželio 15 d., o visa jos kryptis „gravituotų“ Šiaurės Europos šalių bloko link. Be to, paminėta, kad atkurtoji Lietuva „negailės pastangų plėsti ir ugdyti draugiškus santykius su rusų tauta“¹⁹. Apibūdinęs Lietuvos padėtį ir perspektyvas, VLIK'as išreiškė susirūpinimą dėl lietuvių karo pabėgėlių – politinių tremtinių, todėl siekė jiems pagalbos (pirmiausia netraukti lietuvių kaip SSRS piliečių). Buvo prašoma leidimo vykti į Londoną ir Vašingtoną, kur būtų galima išdėstyti šias savo pažiūras. Kaip matyti, memorandumas paskleidė tarptautinėje plotmėje žinias apie VLIK'ą, taip pat pristatė jo veiklos gaires ir reiškė lietuvių tautos viltis. Kita vertus, dokumente įrašyta frazė, jog „VLIK'ui subordinavosi ir Lietuvos pasiuntiniai visose valstybėse“, ištisam dešimtmečiui įklampino VLIK'ą į nesutarimų su LDT liūną. Netrukus, 1945 m. gegužės 31 d. prancūzų laikraštyje „Le Monde“ buvo paskelbtas Vakarų sąjungininkų atstovo pareiškimas, kad „lietuviai, latviai ir estai nėra laikomi Sovietų Sąjungos piliečiais ir kad jiems netaikoma prievartinė deportacija“²⁰. Ten pat patvirtinta sąjungininkų nuostata, kad sovietai turi išvesti savo „karines pajėgas ir administracinį personalą“ iš Lietuvos.

Reorganizuojant VLIK'ą, 1945 m. birželio 15 d. jo gretos pasipildė Lietuvos ūkininkų partija (toliau – LŪP) bei Lietuvos ūkininkų sąjunga (toliau – LŪS) ir dabar jį sudarė jau 11 grupių. Po VLIK'o vėliava galutinai susiformavo du blokai: katalikiškasis, dar anksčiau pasivadinęs Tautos taryba, ir laicistinis – liberalusis, dar kitaip – Vyriausiasis lietuvių komitetas²¹. Tautos taryba jungė

seiminėje Lietuvoje veikusias politines grupes – LKDP, LŪS, LDF bei okupuotoje Lietuvoje susiformavusius rezistencinius sąjūdžius – LF ir LVS. Vyriausiasis lietuvių komitetas vienijo likusias grupes ir sąjūdžius – LVLS, LSDP, LŪP, LTS, LNP, LLKS. Minėti blokai ryškėjo dar VLIK'o ištakose, o dabar jie sutvirtėję jungėsi Lietuvos laisvinimo darbui ir išreiškė demokratiniuose seimuose dalyvavusių politinių partijų ir lietuvių tautos rezistencinėje kovoje pasireiškusių grupių nuostatas. 1945 m. birželio 15 d. renkant pertvarkyto VLIK'o pirmininką persvarą turėjo krikščionys demokratai; palaikomi tautininkų jie išrinko savo lyderiu kun. M. Krupavičių. Tuomet laicistinio bloko atstovų (iš LLKS, LSDP, LVLS, LŪP) siūlymu buvo iškelta idėja rengti naują VLIK'o deklaraciją. Pasak jų, VLIK'as turėtų kontroliuoti laikinosios vyriausybės darbą, o prireikus galėtų ją pakeisti. Buvusios „autoritarinės“ grupės, t. y. tautininkai ir nacionalistai, buvo raginami prisiekti ištikimybę demokratijos principams. Be to, atmesta galimybė atgaivinti 1941 m. birželio laikinąją vyriausybę, o Lietuvos valstybinį gyvenimą siūlyta tvarkyti sukuriant naują atitinkamą instituciją²². Kilus šioms diskusijoms teko peržiūrėti 1944 m. vasario 16 d. deklaraciją ir 1945 m. liepos 3 d. buvo paskelbtas Viurcburgo protokolas²³. Dokumente rašoma, kad būsimoji Lietuvos santvarka bus paremta demokratiniiais pagrindais. Pareikšta, jog, kol bus išrinktas seimas, Lietuvos valstybė vadovausis laikinąja konstitucija, atitinkančia 1922 m. Konstituciją. Tai gi buvo atsisakyta 1938 m. Konstitucijos taikymo. Be to, VLIK'as įsipareigojo kontroliuoti laikinosios vyriausybės darbą. Vadinas, organizacija aiškiai prisiėmė valstybės suverenumo vykdytojo vaidmenį. Turėdamas aiškia Lietuvos valstybės viziją, VLIK'as kūrė laisvinimo darbų gaires.

Tuo metu jau manyta, kad Lietuvos valstybės atkūrimui esančios dvi galimybės – „arba Vakarų demokratijos ginkluotas susirėmi-

mas su Sovietų Rusija“, arba JAV ir Didžiosios Britanijos diplomatinio spaudimo priemonėmis „privertus Maskvą respektuoti lietuvių tautos teises“. 1945 m. gegužės 30 d. rašte, išsiuntinėta LDT atstovams, dar pakartota, kad nepriklausoma Lietuva turėtų „gravituoti“ į aplink Baltijos jūrą išsidėsčiusių valstybių bloką, vadinamąjį Šiaurės Europos bloką²⁴. Vienu svarbiausių veiksmų sprendžiant Lietuvos suverenumo atkūrimą buvo įvardyta būsimoji Taikos konferencija. Rengdamasis šiai konferencijai VLIK'as numatė plačią propagandinę programą. Tam turėjo būti spausdinami istorinio pobūdžio leidiniai apie Lietuvą Antrajame pasauliniame kare, enciklopedinės knygos apie Nepriklausomybės laikus, skelbiami memorandumai Lietuvos sienų klausimu, duomenys apie Lietuvos patirtus nuostolius per karą ir okupacijas. Aptariant santykius su kaimyninėmis tautomis pabrėžta, jog būtina bendradarbiauti su estais ir latviais, užmegzti glaudesnius ryšius su lenkų vyriausybe Londone, palaikyti draugiškus santykius su rusų tauta. Kartu pažymėta, kad lietuvių tautos kova turi būti nukreipta prieš „imperialistines Maskvos užmačias Lietuvai pavergti“²⁵. Dėl Lietuvos sienų VLIK'as dar neturėjo galutinių sprendimų, bet egzistavo tam tikros orientacijos. Rytinė siena numatyta pagal 1920 m. sutartį su Sovietų Rusija, o vakarinės ribos turėjo apimti Mažąją Lietuvą, kurią tikėtasi atgauti sprendžiant Rytų Prūsijos klausimą²⁶.

Be pasirengimo Taikos konferencijai, VLIK'as numatė ir kitus darbus, skirtus ateities Lietuvai. 1945 m. liepos 5 d. posėdyje buvo aptartas atkurtos valstybės sienų pagrindimo klausimas, svarstytytos konstitucijos projekto, ūkio, techninio, kultūrinio ugdymo rengimo problemos²⁷. Vienas pirmųjų propagandinių darbų, keliant Lietuvos reikalą, buvo 1945 m. liepos 10 d. memorandumas, adresuotas JAV prezidentui Harry'ui S. Trumanui ir Didžiosios Britanijos premjerui Winstonui Churchillui. Reikšminga, kad do-

kumente, rengtame artėjant Potsdamo konferencijai, atskleidžiamas Sovietų Sąjungos ir nacių Vokietijos 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. sutarčių pragaištingumas Baltijos kraštų ir Lenkijos likimams²⁸. Tęsdamas propagandinį darbą, VLIK'as pasauliui tebeaiškino apie susiklosčiusią Lietuvoje padėtį antrąkart sovietams ją okupavus. 1946 m. pradžioje VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius per LDT išsiuntinėjo pareiškimus JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Kinijos vyriausybėms ir Šventajam Sostui. Kreipimesi, skirtame demokratiniam pasauliui, ginančiam žmogaus teises, skelbiama, kad „Lietuvos gyventojai niekad nebuvę taip moraliai pažeminti ir fiziškai persekiojami, naikinami, kaip šiais žmogiškumo deklaracijos laikais“²⁹. Ten pat primenama, kad skaudus likimas ištiko Rytų Prūsijos lietuvius, o į Sovietų Sąjungos šiaurę ištremti lietuviai, patekę į beviltišką padėtį, šaukėsi pagalbos: „Praneškite Amerikai, kad numestų ant mūsų galvų atominę bombą ir sutrumpintų mūsų kančias.“³⁰ Be to, VLIK'ui rūpėjo politinių tremtinių, atsidūrusių Vokietijoje ir gretimuose kraštuose, likimas. Pasak VLIK'o, šie lietuviai, karo pabėgėliai, buvo atsidūrę tarp „trejopų jų likimą malančių girnų“, būtent: sąjunginių karo pajėgų administracijos, Raudonosios armijos pareigūnų ir vokiečių savivaldos organų. Todėl veikiantiems tokiomis ypatingomis sąlygomis lietuviams teko siekti „displaced persons“ statuso. Tada susiklosčiusi padėtis buvo apibūdinama taip: „Opinija iki šiol eilinėse amerikiečių įstaigose nėra palanki. Svarbiausia dėl stokos reikiamos teisingos informacijos, kiek lietuvių yra nuo nacistinės okupacijos kentėje, kaip su ja kovoję ir kiek stengėsi padėti aljantams karą laimėti.“³¹

Siekiant atkreipti demokratinio pasaulio dėmesį į lietuvių tautos rezistencinę kovą, buvo paskelbtas 1946 m. sausio 22 d. raštas, adresuotas LDT. M. Krupavičiaus pasirašytame tekste dėstoma partizaninės kovos pobūdis ir tikslai. Pirmiausia pabrėžta, kad Lietuvos

partizanai „nemano vesti atviros kovos su sovietų Rusijos kariuomene“, bet „kovoja tik su mūsų tautiečių nukrypimais nuo tautos pasirinkto kelio, su okupacinių organų neteisėtumais“. Tuo metu partizanai praktiškai kontroliavo visą Lietuvos provinciją. Įvertindamas laisvės kovotojų ryžtą, M. Krupavičius teigė, jog ši kova yra „lygu kovai už teisę gyventi. Suvalkijos, Vilnijos ir Žemaitijos kraštuose susispietę mūsų partizanai atlieka uždavinį, kurį negalės nesuminėti būsimų laikų istorija“³². Dar kartą primindamas gėdiną sovietų ir nacių 1939 m. pakta, VLIK'as raštu kreipėsi į Niurnbergo tarptautinį tribunolą ir iškėlė pakto padarinius Baltijos kraštams³³. Iškilus į viešumą Sovietų Sąjungos ir Vokietijos reicho slaptiems sandėriams, šis faktas buvo nuolat minimas Lietuvos laisvės byloje ir tapo svariu argumentu visame laisvinimo procese.

Svarbiausiu nagrinėjamojo laikotarpio VLIK'o veiklos punktu laikytinas mėginimas organizuoti Lietuvos politinę vadovybę – Lietuvos vyriausybę egzilyje. Siekiant įgyvendinti šį sumanymą VLIK'ui pirmiausia teko ieškoti sutarimo su LDT. Jau 1945 m. rudenį ketinta organizuoti šių dviejų institucijų susitikimą, tačiau parengiamieji darbai, susiję su vietos bei darbotvarkės derinimu, užsitęsė. Tai patvirtina VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus ir LDT atstovo, Lietuvos pasiuntinio Šveicarijoje (Lugane) dr. Jurgio Šaulio ilgas susirašinėjimas.

1946 m. kovo 1 d. VLIK'o pirmininkas kreipėsi į diplomata Šasį Lozoraitį, kuris remdamasis vadinamaisiais „Kybartų aktais“ dar 1945 m. rudenį pareiškė apie jam suteiktas galias. Atsižvelgiant į šias aplinkybes kreipimesi teigiama: „Susitikę mes rasim tokių būdų Lietuvos politinės vadovybės vieningumui atstatyti, kurie geriausiai atitiks Lietuvos interesus.“³⁴ VLIK'as numatė du svarstytinus klausimus: „vieningos politinės viršūnės“ sudarymas ir delegacijos į Taikos konferenciją siuntimas. Artėjant susitikimui ir tikslinant

darbotvarkę, spęstinių klausimų daugėjo. Pirmiausia VLIK'as, siekdamas sudaryti „vieningą politinę viršūnę“, iškėlė uždavinį išsiaiškinti, kas vadovaus Lietuvos suverenumo atkūrimui ir atstovaus Lietuvos teisėms bei interesams tarpvalstybiniuose santykiuose. Tam tikslui, VLIK'o nuomone, buvo būtina su LDT išspręsti: pirma, „Kybartų aktų“ teisinę galią; antra, politinio dualizmo, Lietuvos pasiuntinių dezorientacijos problemą; trečia, S. Lozoraičio galimybes „vystyti reikiamą veiklą“; ketvirta, klausimą dėl tautos pasitikėjimo „atstovaujama organu“ ir jo ryšį su okupuotu kraštu; penkta, vadovaujančios ir koordinuojančios vadovybės iš VLIK'o ir LDT sudarymo galimumą; šešta, VLIK'o finansinę ir faktinę padėtį; septinta, egzilio vyriausybės sudarymo įmanomumą³⁵. Perspektyvoje turėdamas tikslą bent išlaikyti „dabartinį mūsų valstybės statusą“ ir išsaugoti Lietuvos diplomatinės atstovybes, VLIK'as dideles viltis siejo su Taikos konferencija, turėdama įvykti po Antrojo pasaulinio karo, kuris jau buvo pasibaigęs. Tam siūlyta neatidėliojant kelti šiuos klausimus: pirma, Lietuvos valstybės suverenumo atkūrimas; antra, teritorinė Lietuvos valstybės „revindikacija“ (sienų pietuose, rytuose, šiaurėje tikslinimas ir Mažosios Lietuvos priklausomybė); trečia, Lietuvos teisė į karo ir trijų okupacijų metu padarytų nuostolių atlyginimą; ketvirta, ištremtųjų į Sovietų Sąjungos gilumą likimo svarstymas³⁶.

Po užtrukusių svarstymų 1946 m. liepos 21–26 d. Šveicarijoje, Berne, įvyko VLIK'o ir LDT pirmasis susitikimas. VLIK'ui atstovavo Juozas Ambrazevičius (J. Brazaitis), Balys Gaidžiūnas, Mykolas Krupavičius, Juozas Kaminskas (Steponas Kairys), Petras Karvelis, Pranas Padalskis, Leonas Prapuolenis, Vaclovas Sidzikauskas, Liudvikas Šmulškštys ir Antanas Trimakas; LDT atstovais buvo Stasys Antanas Bačkis, Steponas Garbačiauskas, Albertas Gerutis, Stasys Lozoraitis, Jurgis Šaulys ir Edvardas Turauskas.

kas³⁷. Berno susitikimo darbotvarkė atspindėjo susikaupusias „Lietuvos laisvinimo akcijos“ problemas. Pirmiausia V. Sidzikauskas, aptardamas susiklosčiusią tarptautinę padėtį, pateikė išvadas: išsaugoti gyvą lietuvių tautos potencialą krašte ir užsienyje; neleisti, kad būtų tarptautiniu mastu pripažinta „vienašališkais bolševikiškojo okupanto aktais“ nustatyta faktinė padėtis; laikyti parengtą „kariškąjį sektorių“ ir intensyvuoti ryšius su kovojančia tauta krašte, sudaryti „reikiamą *modus vivendi*“ su Lenkija, plėtoti santykius su Didžiąja Britanija ir JAV, žinant, kad nuo jų priklausys „politinė Europos santvarka“, bei su Šventuoju Sostu ir Prancūzija, kuri ėmė reikštis „kaip mažų tautų užtarėja“³⁸. Didelės viltys buvo siejamos su netrukus (liepos 29 d.) Paryžiuje įvyksiančia karo sąjungininkų konferencija. Tikėta, kad joje anglai ir amerikiečiai kels Austrijos ir Vokietijos klausimą, kuris neišvengiamai palies ir Rytų Prūsiją, o per tai ir Lietuvą. Rengiantis šiai Berno susitikime įvardytai Taikos konferencijai, buvo siūloma sudaryti lietuvių delegaciją. Ji turėjo laikytis tokių nuostatų: atmesti SSRS pretenzijas ir pripažinti Lietuvą nepriklausoma valstybe, leisti Lietuvai dalyvauti konferencijoje, palaikyti reikalingus sienų pakeitimus, pripažinti teisę į karo ir okupacijos nuostolių atlyginimą, priimti Lietuvą į Jungtinių Tautų Organizaciją (toliau – JTO). Apskritai, aptariant Taikos konferencijos klausimą, buvo pabrėžiama, jog reikia pasinaudoti šiuo forumu ir parengti Lietuvos laisvės bylą taip, kad vėliau būtų priimtas teigiamas jos sprendimas. Be to, buvo svarbu užkirsti kelią marionetinės Justo Paleckio vyriausybės atstovams skleisti propagandą prieš nepriklausomą Lietuvą. Ne mažiau svarbiu dalyku laikytas ir lietuvių tautos naikinimo sustabdymas³⁹.

Svarbiausi Berno konferencijos metu vykusių šešių posėdžių nutarimai atsispindėjo priimtos rezoliucijose. Įvertinant susidariusią tarptautinę padėtį pabrėžta, kad „nors

Lietuva militariškai yra Sovietų Sąjungos okupuota“, bet Vakarų šalys „Sovietų Sąjungos pretenzijų Lietuvos atžvilgiu tebėra nepripažinusios“. Kita vertus, tuo metu įsivyravę kompromisai tarp buvusių sąjungininkų sukūrė nepalankias sąlygas „Lietuvos laisvinimo akcijai“, todėl siūlyta laukti ryškėjančio jų tarpusavio santykių priešingumo ir ginckluoto konflikto. Pasak rezoliucijos, tuomet tai būsianti „tiesioginė prielaida Lietuvai laisvę atgauti“. Dėstant politinius uždavinius buvo numatytas detalus planas, kuriame raginta vesti „kovą dėl laisvės ir nepriklausomybės be jokių kompromisų, be jokios atvangos iki galutinio laimėjimo“. Tam buvo būtina stiprinti lietuvių, gyvenančių įvairiuose kraštuose, ryšius ir derinti jų veiksmus dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės. Rezoliucijoje raginama kelti Lietuvos reikalą atsižvelgiant į Rytų ir Vakarų santykius. Tuometinė padėtis reikalavo „išsaugoti tai, ką turime, ir vengti viso, kas tarptautiniame forume išprovokuotų Lietuvos klausimo sprendimą, kuris dabar galėtų būti mums nepriimtinas“. Tik iškilus Rytų ir Vakarų konfliktui, būtina Lietuvos klausimą kelti „radikaliau ir su visu teritorinių bei ekonominių problemų kompleksu“. Be to, užsibrėžta, kad „Lietuvos klausimas tarptautiniame forume būtų nuolatos laikomas gyvas“.

Išsaugant Lietuvos įjungimo į SSRS nepripažinimą Vakaruose, buvo svarbu palaikyti ryšius su kitomis pavergtomis tautomis bei tarptautinėmis visuomenės organizacijomis. Rezoliucijose pabrėžiama, jog bendradarbiaujant būtina akcentuoti, kad Lietuva iki Antrojo pasaulinio karo išlaikė neutralumą ir tapo Vokietijos ir Sovietų Sąjungos sandėrio auka. Pirmiausia politinės veiklos uždaviniu laikytinas santykių su lenkais normalizavimas. Tam susiklostė prielaida – „Lietuvos ir Lenkijos likimo ir intereso bendrumas, siekiant laisvę atgauti“⁴⁰. Todėl siūlyta pritariti VLIK'o ir pasiuntinių pastangoms siekti lietuvių ir lenkų tarpusavio susitarimo. Jame

turėjo atsispindėti bendri siekiai – išsivaduoti iš Sovietų Sąjungos, *modus vivendi* pereinamuoju laikotarpiu, ginčytinų klausimų sprendimas taikiu būdu ir ateities bendradarbiavimo gairės.

Konferencijoje buvo aptarti ir kiti tuo laikotarpiu aktualūs klausimai. Bendro Amerikos lietuvių šalpos fondo (toliau – BALF) pirmininkas Juozas Končius supažindino su tremtinių problemomis, o L. Šmulkštys dėstė informacijos rinkimo ir sklaidos problemas. Tačiau svarbiausiu Berno konferencijos uždaviniu buvo laikomas ir išliko Lietuvos laisvinimo „politinės akcijos viršūnės“ sudarymas. Apie tai bylojo priimta rezoliucija, kurioje sakoma: „Nedelsiant sudaryti politinį organą, kuris vykdytų Vyriausybės funkcijas pagal 1922 m. Lietuvos konstitucijos dvasią.“ „Vykdomas organas“ turėjo būti sudaromas laikantis 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos, o jo „nariu užsienio politikai“ vadovauti buvo pakviestas S. Lozoraitis⁴¹. Kviečiant diplomatijos šefą dalyvauti šioje veikloje, ketinta nustatyti pastovų ryšį tarp LDT ir VLIK'o. Kartu VLIK'as, prisiėmęs Seimo funkcijas, įsipareigojo kontroliuoti „vykdomojo organo“ veiklą. Tokia buvo Berno konferencijos nutarimo esmė. Naujosios institucijos iškilimas turėjo normalizuoti dviejų Lietuvos laisvinimo veikloje dalyvaujančių pusių – VLIK'o bei LDT santykius ir parodyti, kad egzistuoja bendra politinės veiklos vadovybė.

Analogiškos mintys buvo paskelbtos atšaukime „Žodis lietuviams“ (pažymėtame liepos 1 d. data) ir „Tautos reikalams vadovaujančių organizacijų pasitarimo komunikate“. Pastarajame dokumente rašoma: „Lietuvos bylai, nors ir yra dar sunkios aplinkybės, bet jos nėra tokios, kad turėtų susilpninti mūsų viltis ir pasiryžimą“ ir pažymima, kad išsivijos politinei veiklai vykdyti numatytas sudaryti „Vykdomas organas“⁴². Nors Berno konferencijoje nebuvo kalbama apie „Kybartų aktus“, tačiau iškart po jos S. Lozoraitis ir M. Krupavičius pasikeitė laiškais, kuriuose

ryškėjo priešingos jų pozicijos šiuo klausimu. S. Lozoraičio nuomone, Berno susitarimai nepalietė jo, kaip LDT šefo, įgaliojimų ir „Kybartų aktai“ nenustojo galios. Tuo tarpu M. Krupavičius atsakydamas pareiškė, kad „Kybartų aktai“ [...] neturi teisinės galios, bet tatai nereiškia, kad politinio tikslingumo sumetimais VLIK'ui nutarus jie negalėtų būti panaudoti⁴³. Pasibaigus Berno konferencijai susiklosčiusią padėtį diplomatai vertino taip: „Sutikta palikti aktų (Kybartų) klausimą atvirą, o visai akcijai [Lietuvos laisvinimo. – *Aut.*] vesti sutarta sudaryti kol kas vykdomąjį organą su vyriausybės funkcijomis, bet ne pačią vyriausybę.“⁴⁴

Nepaisant VLIK'o ir LDT nuomonių išsiskyrimo, atrodė, kad Lietuvos laisvinimo procese dalyvaujančių organizacijų vienybė stiprėjo. Tai patvirtino buvusio ministro Ernesto Galvanausko 1946 m. spalio 22 d. sprendimas sudaryti minėtą vykdomąjį organą – Vykdomąją tarybą (VT). Pirmaisiais VT nariais buvo patvirtinti: Stasys Lozoraitis (užsienio reikalams), Juozas Brazaitis (informacijos reikalams), Domas Jasaitis (tremtinių reikalams), Mečys Mackevičius (tremtinių įkurdinimo reikalams), Juozas Kaminskas (krašto atkūrimo reikalams)⁴⁵. Vadinasi, VT numatė savo veiklą plėtoti keturiomis kryptimis – užsienio reikalų, ryšių su Lietuva, lietuvių tremtyje, finansų ir Lietuvos ūkio atkūrimo. Svarstydamas Lietuvos reikalus VT pažymėjo: „Jei Vakarų ir Rytų priešingumai neprivestų prie ginkluoto klausimų sprendimo ir būtų rasta galimybė juos suderinti, mums beliktų dėti visas pastangas, kad Lietuvos suverenumo vykdymo atstatymo klausimas patektų JTO.“⁴⁶ Lietuvos laisvinimo procese pateikta alternatyva krypo į pasaulinę organizaciją, kuri, tikėtasi, turės „paveikti neteisėtumus“. Užbėgant įvykiams už akių pažymėtina, kad pastaroji nuostata išitvirtino porai dešimtmečių, nors tiesioginių atgarsių iš JTO taip ir nebuvo sulaukta. Kita vertus, tuo buvo atkreipiamas Vakarų dėmesys

į Lietuvos, drauge ir kitų Baltijos kraštų laisvinimo reikalą.

Užsienio reikalų srityje VT siūlė svarbiausiose Vakarų politiniuose centruose sustiprinti Lietuvos atstovybes, toliau rengti Taikos konferencijos delegacijai veiklos planą, netgi siekti įkurti Lietuvos atstovybę JTO. Labai reikšmingu laikytas informacijos apie Lietuvą rinkimo ir skleidimo baras. Tam užsibrėžta plėsti informacijos biurų tinklą, derinant jų veiklą su latviais ir estais. Be glaudaus, tradicija tapusio bendradarbiavimo tarp trijų Baltijos tautų VT pažymėjo „gerų santykių ugdymą“ su lenkais ir kitomis „svarbių kraštų demokratinėmis visuomenėmis“. Išskirtinai pabrėžiama, kad „lietuvių tremtyje buvimas Europoje sudaro politinį veiksnį“, todėl VT rūpinsis jų švietimo, kultūros, socialiniais, teisiniais ir įkurdinimo reikalais. Finansų srityje buvo užsibrėžta išsiaiškinti galimybes atgauti Lietuvos banko ir ūkio organizacijų aktyvus užsienyje, kaupiti Lietuvos laisvinimo reikalų fondą JAV. Tuo metu dar tikėta, kad Lietuva greitai atgaus nepriklausomybę, todėl VT išpareigojo ieškoti paskolos krašto ūkio atkūrimui bei rūpintis specialistų rengimu. Kaip matyti, vykdomasis organas numatė platų veiklos spektrą, kuriame atsispindėjo ne tik Lietuvos laisvės siekimas, bet ir jos įtvirtinimas.

Tačiau pirmosios sudėties VT nebuvo lemta ilgai gyvuoti – netrukus E. Galvanuskas atsistatydino ir išvyko iš Europos, o S. Lozoraitis pareiškė pasitraukęs iš užsienio reikalų tarnybos. Nors diplomatas pasitraukimą motyvavo tuo, kad nėra galimybės persikelti į Vokietiją, kur veikė VT, tačiau priežastys glūdėjo giliau: tai buvo nenoras „VLIK’ui subordinuotis“⁴⁷. Kita vertus, LDT saugojo savo nepriklausomumą ir „kai kurie diplomatai rado labai priimtina šefo instituciją“, o tai prisidėjo prie VLIK’o pozicijos silpninimo⁴⁸. 1947 m. vasario mėn. Londone VT jau atstovavo V. Sidzikauskas, atvykęs su VLIK’o pirmininku M. Krupavičiumi. Pasak

pastarojo, toks sprendimas padėjo įveikti susidariusią krizę, be to, tai „vienatinis kandidatas, priimtinas visoms partijoms“⁴⁹. Antrąją VT sudėtį pasiūlė jos pirmininkas V. Sidzikauskas; jis pristatė jos narius: Juožą Brazaitį, Domą Jasaitį, Juožą Kaminską ir Antaną Novickį⁵⁰. Kaip žinia, VLIK’o ir LDT neišspręstas kompetencijų pasidalijimo klausimas išliko ir po Berno konferencijos. Šie nesutarimai dar labiau išryškėjo S. Lozoraičiui pasitraukus iš VT. Tuomet, kai V. Sidzikauskas tapo VT pirmininku ir save kurį laiką titulavo „einančiu užsienio reikalų ministro pareigas“, atsirado dar gilesnė praraja tarp VLIK’o ir LDT.

Aštrėjančią padėtį 1947 m. mėgino švelninti antrasis šių institucijų susitikimas, įvykęs rugpjūčio 5–15 d. Paryžiuje. Vienai pusei atstovavo VLIK’o nariai M. Krupavičius, P. Karvelis, B. Gaidžiūnas, VT nariai V. Sidzikauskas, J. Kaminskas, J. Brazaitis ir A. Novickis; kitai – LDT pusei – S. Lozoraitis, J. Šaulys, B. K. Balutis, P. Žadeikis, E. Turauskas ir S. A. Bačkis⁵¹. Kaip matyti, pastarųjų gretas papildė Lietuvos pasiuntiniai iš Londono ir Vašingtono. Nors Paryžiaus konferencija siekė užglaistyti iškilusius nesusipratimus, tačiau įvyko priešingai – jie buvo dar labiau išryškinti. Vienas susipriešinimas iškart iškilo aiškinantis VT statusą, tiksliau – vyriausybės egzilyje problemą. V. Sidzikauskas, būdamas greito karinio susidūrimo tarp Rytų ir Vakarų šalininkas, pabrėžė, kad „vyriausybė laikome save tik savo, lietuvių tarpe, o už savo visuomenės ribų vyriausybės niekur nedeklaruojame“⁵². Tik iškilus Rytų ir Vakarų konfliktui, VT teigė prisistatysianti vyriausybė. Aptariant Lietuvos atstovavimą Vakaruose, vėl išryškėjo skirtingi dviejų pusių požiūriai. LDT toliau patvirtino savo poziciją, kad diplomatai negali subordinuotis VLIK’ui. Be to, diplomatai nepritarė VLIK’o susitarimams su lenkų atstovais (tūrėtas galvoje V. Sidzikausko 1947 m. kovo 14 d. laiškas Lenkijos vyriausybės egzilyje

atstovui Adamui Tarnowskiui). Susitikime toliau diskutuota ir Taikos konferencijos reikalui. Nors planuota konferencija Paryžiuje neįvyko, jos vis tiek buvo laukiama. Manoma, kad atsitiks panašiai – kaip praėjus Pirmajam pasauliniam karui įvyko Taikos konferencija, taip ir po Antrojo pasaulinio karo tokia konferencija turėsianti įvykti. Anot V. Sidzikausko, anuomet lietuvių delegacija suvaidino svarbų vaidmenį ginant Lietuvos interesus⁵³. Tuo tarpu S. Lozoraitis teigė, kad dabar „didžiųjų valstybių tendencija, atrodo, apsaugoti, kas galima, bet neiti pirmyn ir bolševikų iš užimtų kraštų nestumti“. Jis atkreipė dėmesį į sovietų propagandą, nukreipą prieš anglosaksus, siekiant „įsitvirtinti turimose pozicijose ir įsifiltruoti į tolimesnes teritorijas“⁵⁴. Pildėsi Berno konferencijoje išsakyti nuogąstavimai dėl greito Lietuvos reikalų sprendimo. Aptariant kovos dėl Lietuvos išvadavimo problemą, pažymėtas ir Tėvynėje vykstančio ginkluoto pasipriešinimo vaidmuo. Tačiau tiek VLIK'as, tiek LDT neturėjo patikimų žinių apie tikrąją padėtį Lietuvoje, todėl išreiškė mintį, kad būtina užmegzti ryšius su Lietuvos rezistenciniu judėjimu. V. Sidzikauskas, perspėdamas tausoti tautos potencialą, teigė, kad tikslinga „nedėti vilčių vien į mišką“⁵⁵.

Išsamų pranešimą „Kovos už Lietuvos išlaisvinimą organizacija“ padarė M. Krupavičius. Pranešime jis išryškino VLIK'o ir VT vietą laisvinimo procese. Pasak pranešėjo, Paryžiaus konferencijai galimos dvi išeitys – „arba susitariam visais klausimais, arba nesutariam, *tertium non datur* (trečio neduota, vienas iš dviejų)“. Toliau jis pridūrė: „Jei susitariam atsižadėję asmeninių reikalų reikaliukų, pasirodysim vertais lietuvių patrioto vardo ir pateisinsim likimo mums uždėtą Lietuvos laisvinimo veiksnio pareigą.“ M. Krupavičius pabrėžė, kad iš VLIK'o ir VT kompetencijų kyla ir LDT kompetencija. „Kol vykdą vyriausybės funkcijas organai nebus kitų valstybių pripažinti, tarnybinė pasiuntinių

subordinacija tiems organams palieka tik vidinę, moralinę.“⁵⁶ Ten pat pažymėta, kad ALT nepriklauso nei nuo „egziliinės valdžios organų“, nei nuo LDT, bet privalo su jais derinti politinę veiklą. Be to, konferencijoje buvo aptarti karo pabėgėlių – tremtinių įkurdinimo, politinės ir tautinės veiklos finansavimo reikalai.

Baigiantis Paryžiaus susitikimui buvo priimtos rezoliucijos dėl politinės diplomatinės akcijos bei dėl informacijos ir propagandos. Pirmojoje rezoliucijoje konstatuojama, kad tarptautinė padėtis „žymiai pasikeitusi Lietuvos interesų naudai“, nes stiprėja Rytų ir Vakarų prieštaravimai⁵⁷. Todėl numatoma aktyvinti Lietuvos laisvinimo procesą ir rengti akcijas per tarptautines politines institucijas. Tam tikslui turėtų padėti Lietuvos bylos aspektus išryškinantys memorandumai JTO, didžiosioms valstybėms, Vatikanui ir bendros baltiečių peticijos. Be to, numatyta bendradarbiauti su visomis tautomis, atsidūrusiomis anapus „geležinės uždangos“, veikti per Lietuvos bičiulius kitose šalyse ir organizuoti politinius propagandinius renginius tose šalyse, kuriose nėra Lietuvos atstovybių. Lietuvos reikalui turėjo būti išnaudotas kylantis Jungtinių Europos valstybių sąjūdis. Skatinant informacijos darbą buvo priimta rezoliucija, kurioje nutarta leisti leidinius, organizuoti propaguojančius Lietuvą renginius, kaupti tremties ir rezistencijos archyvą. Siekiant užtikrinti Lietuvos laisvinimo finansavimą viso pasaulio lietuviai buvo paraginti aukoti šiam reikalui. Tremtinių problemą keliančioje rezoliucijoje palaikomas LTB susikūrimas, pabrėžta bendradarbiavimo su latviais, estais bei švietimo, kultūros reikalų svarba. Dėstant santykius su lenkais pabrėžiama, kad skatinamas glaudesnis bendradarbiavimas ir numatoma spręsti „visus ginčytinus klausimus taikiu būdu dabartinio teritorinio statuso pagrindu“. Ateityje, Lietuvai ir Lenkijai tapus laisvomis valstybėmis, buvo numatoma, kad jų derybos priklausys „nuo

Lietuvą patenkinančio su lenkais susitarimo sienų klausimu, laikant jau dabar tas derybas pradėtinas⁵⁸. Politinės organizacijos reikalu rezoliucijoje pabrėžta būtinybė siekti glaudesnio ir tobulesnio Lietuvos laisvinimo organizacijų bendradarbiavimo. Rezoliucijose išvardytos idėjos atsispindėjo ir 1947 m. rugpjūčio 25 d. „Eltos biuletenyje“ paskelbtame „2-osios konferencijos komunikate“⁵⁹, kurio pabaigoje pažymėta, kad bus laikomasi pirmosios konferencijos nutarimų. Tiek Berno, tiek Paryžiaus konferencijos tebuvo mėginimas suderinti santykius tarp VLIK'o ir LDT, tačiau jos nepanaikino nesutarimų, nes abi pusės laikėsi savo nuostatų.

VLIK'ui kėlė nerimą Vyriausiasis Lietuvos atkūrimo komitetas (toliau – VLAK), paskelbęs 1946 m. birželio 11 d. deklaraciją. Naujasis darinys deklaracijoje teigė esąs sudarytas iš „kovojančių partizanų, Bendrojo Pasipriešinimo Sąjūdžio ir demokratinės Lietuvos partijų atstovų“ (pastarųjų pagrindu jau buvo sukurtas Bendras demokratinio pasipriešinimo sąjūdis (toliau – BDPS) ir veikė kaip „politinis kovos sąjūdis“). VLAK'as skelbėsi esąs „aukščiausias tautos politinis organas, vadovaujās politiniam ir kariniam Valstybės atstatymo darbui“. Be to, VLAK'as teigė, kad atstovavimui užsienyje yra įkūręs savo delegatūrą, kuri atstovaus „Lietuvos reikalams Sąjunginių Tautų organizacijoje [JTO. – *Aut.*], Taikos konferencijoje ir kitose tarptautinėse institucijose ir konferencijose“⁶⁰. Šio projekto sumanytojai deklaravo, kad vadovauti ne tik okupuoto krašto rezistencijai, bet ir politinei veiklai užsienyje turi naujai suformuotas VLAK'as. Vadinas, iš Lietuvos laisvinimo proceso būtų eliminuojamas VLIK'as. Tuo tarpu VLIK'as, susipažinęs su šia deklaracija ir atsižvelgdamas į diplomatų pareikštą mintį, atsargiai vertino naująjį darinį. M. Krupavičius slaptame rašte, adresuotame LDT atstovams, dėstė: „Jei iš tikrųjų visame krašte susidarytų visai tautai ar bent jos daugumai atstovaujās politinis

organas, kuris tikrai turėtų sąlygas ir galimybes vadovauti tautos rezistencijai krašte ir visai politinei bei diplomatinei akcijai užsieniuose, VLIK'as padarytų iš to visas reikiamas išvadas.“ Atsižvelgdamas į „esamas krašte sąlygas“ VLIK'as manė „turis rimto pagrindo abejoti tokio organo susikūrimo galimumu“⁶¹.

Saugant politinės vadovybės vienybę ir išlaikant „tautos drausmingumą“ LDT buvo raginama atsargiai vertinti kiekvieną tokią iniciatyvą bei vadovautis VLIK'o, taip pat pradėjusios veiklą VT direktyvomis. Atsiradusiam VLAK'ui buvo skirtas VLIK'o posėdis, vykęs 1946 m. lapkričio 20 d. Priimtose išvadose konstatuota: „Vykstančioji krašte rezistencinė kova, tiek pasyvinė, tiek ypačiai aktyvinė, yra didelės reikšmės veiksnys mūsų tautos žūtbūtinėse pastangose išsikovoti laisvę“, todėl buvo patvirtinta „būtinybė telkti visus veiksnius organizuotai, centralizuotai ir suderintai kovai, siekiant Lietuvos valstybės suverenumo vykdymo atstatymo“. Tačiau VLIK'as žvelgė į VLAK'o egzistavimą nepatikliai, o paaiškėjęs, kad šis darinys, atstovaujantis krašto rezistencijai, yra tikras, pažadėjo įvesti į „dabartinę Lietuvos politinės akcijos organizaciją korektyvų“. Tame pat rašte buvo pasmerktos VLAK'o Informacijos centro Stokholme siunčiamos apžvalgos, kurios „klaidina savus ir svetimuosius bei krašto tautos vieningumą“⁶². Tai teigdamas M. Krupavičius turėjo galvoje 1946 m. rugsėjo 10 d. raštą „Lietuvos pasipriešinimo raida antrosios bolševikinės okupacijos metu 1944–1946 m.“, kurį pasirašė Andrius Meškis (Vytautas Stanevičius), veikęs drauge su vienu VLAK'o vadovų Jonu Deksnium⁶³. Vertinant naujai iškilusį darinį, kuris ketino uzurpuoti visą vadovavimą – tiek rezistencinei kovai krašte, tiek politinei veiklai užsienyje, liko abejonių. Jas pranašiskai išreiškė M. Krupavičius: „Nesusipratimai kilo ne dėl paties VLAK'o, bet dėl tų asmenų, kurie ėmėsi jį realizuoti. Jie padarė daug klaidų.

Tos klaidos ir dabar juodu šešėliu gula tą reikalą.⁶⁴ Tuo metu VLAK'o atstovams pavyko užmegzti dialogą su LDT šefu S. Lozoraičiu – vyko jų susitikimai. Apie tai VLIK'ą informavo 1947 m. rugsėjo 27 d. Šveicarijos mieste Lugane su M. Krupavičiumi susitikę diplomatai S. Lozoraitis ir J. Šaulys. Jie teigė, jog bus siekiama bendradarbiauti su VLAK'o Informacijos centru Švedijoje, „nes VLIK'as nepalaiko ryšių su Lietuva ir dėl to komiteto veikla neturi realios bazės“⁶⁵.

Gvildenant vadovavimo lietuvių rezistencinei kovai krašte ir politinei veiklai užsienyje problemas, 1948 m. liepos 7–9 d. Vokietijos mieste Baden Badene pavyko surengti VLIK'o, VT ir Lietuvos rezistencijos atstovų pasitarimą. Jame dalyvavo M. Krupavičius, V. Sidzikauskas, J. Kaminskas, J. Brazaitis, Skrajūnas (Juozas Lukša, Lietuvos partizanų specialusis įgaliotinis), J. Deksnys (VLAK'o ir BDPS prezidiumo atstovas) ir Jonas Pajaujis (svečio teisėmis). Svarbiausias šio susitikimo tikslas – „išlyginti ir suderinti visokeriopą akciją Lietuvai išlaisvinti“⁶⁶. Daug laiko buvo skirta okupuoto krašto politinės ir ūkinės padėties svarstymui. Susitikimo metu Skrajūnas pareiškė, kad „krašte tikslingumo sumetimais atsisakyta nuo VLAK'o. BDPS Prezidiumas, kuriame daugiau yra politinių žmonių negu karinių, vadovauja ir visai krašto politinei rezistencijai“⁶⁷. Kartu buvo išsiaiškinta, jog VLAK'as yra „suspenduotas“. Trečiajame posėdyje išryškėjo, kad BDPS delegatūra buvo sudaryta „krašto principiniu sutikimu“, bet ji nebuvo patvirtinta. Siekdami vieningos ir centralizuotos politinės vadovybės, VLIK'o atstovai siūlė šią delegatūrą panaikinti. J. Deksnys patikino, kad nuo 1948 m. rugpjūčio 1 d. BDPS delegatūra bus formaliai paleista⁶⁸.

Po trijų dienų posėdžių, kuriuose vyko abiejų pusių diskusijos, buvo priimtas „Politinės Lietuvos laisvinimo vadovybės vieningo reikalo susitarimas“. Dokumente užfiksuota, kas vadovaus Lietuvos laisvinimo

kovai. Nutarta, kad sovietų okupuotame krašte šias funkcijas vykdys „krašto rezistenciją apjungęs organas“, neįvardijant konkrečių institucijų. Užsienyje šios funkcijos paliktos VLIK'ui ir VT, kurie vykdo „Lietuvos valstybės valdžios funkcijas“. Susitarime pritarta minčiai sudaryti Lietuvos vyriausybę egzilyje. Tam VLIK'as išipareigojo savo veiksmus, esant įmanomoms sąlygoms, derinti su kraštu. Numatyta, kad ryšys tarp okupuotos Lietuvos ir VLIK'o bei VT bus palaikomas per krašto pogrindžio atstovą užsieniui⁶⁹. Vadinasi, Baden Badeno susitikime VLIK'ui pavyko įtvirtinti vadovavimo Lietuvos laisvinimo veiklai užsienyje poziciją. Saugumo sumetimais šis susitarimo tekstas viešai nebuvo skelbtas. Apsiribota Eltos komunikatu, kuriame pabrėžta pasitarimo dalyvių vienybė ir VLIK'o teisė kalbėti visos lietuvių tautos vardu⁷⁰. 1950 m. pabaigoje užsienį pasiekė žinia, kad Lietuvos laisvės kovotojų sąjūdis Baden Badeno susitarimą patvirtino.

1946 m. VLIK'as, siųsdamas memorandumus tarptautinėms institucijoms, toliau garsino Lietuvos ir lietuvių tautos padėtį ir prašė spręsti Lietuvos suverenumo atkūrimo klausimą. 1946 m. sausio 10 d. reiškiant tautos lūkesčius kreiptasi į JTO Generalinę asamblėją⁷¹. Raštas, kuriame išdėstytos sovietų agresijos Lietuvoje aplinkybės, įteiktas 43 valstybėms, JTO narėms, išskyrus SSRS ir jos satelitus. Tų pačių metų rugsėjo 30 d. paskelbtas VLIK'o memorandumas dėl lietuvių tremtinių likimo amerikiečių, britų ir prancūzų administruojamose zonose Vokietijoje. Jame atkreiptas dėmesys į DP stovyklose gyvenančių lietuvių materialinę padėtį ir kultūrinius poreikius. Šiai problemai spręsti VLIK'as siūlė pirmiausia patikslinti lietuvių karo pabėgėlių – tremtinių teisinį statusą, leisti veikti Lietuvos konsulams Vokietijoje ir Austrijoje, įpareigoti globojančias DP įstaiogas rūpintis ir lietuvių gyvenimo sąlygomis. Memorandume teigiama, kad šios problemos egzistuos tol, „kol bus pašalinta Sovietų Są-

jungos agresija ir bus atstatytas Estijos, Latvijos ir Lietuvos valstybių suverenumo ugdytas⁷². Prasidėjus amerikiečių zonos DP stovyklose politinių tremtinių perklausoms, vadinamiesiems „screeningams“, kurių metu ieškota bendradarbiavusiųjų su naciais, VLIK'ui teko atlikti nemažą aiškinamąjį darbą. Apie tai bylojo daugiausia JAV valdžios institucijoms adresuoti raštai: dėl Lietuvos šaulių sąjungos, dėl lietuvių tautos požiūrio į nacius ir pan.⁷³ 1946 m. spalio 30 d. VLIK'as parengė dar vieną kreipimąsi į JTO, kuriame išreikštas susirūpinimas dėl asmenų, deportuotų iš Lietuvos į SSRS, reikalų⁷⁴. Dokumente šaukiamasi tarptautinės bendruomenės pagalbos, kad būtų sustabdytas sovietų okupuotame krašte lietuvių tautos naikinimas („eksterminacija“).

Apeliuojant į Atlanto chartos, JTO deklaracijos principus, VLIK'o memorandumų vaju buvo tęsiamas ir 1947 m. Tuomet buvo išsiųsti du kreipimaisi į pasaulinę organizaciją. Vienas jų, parengtas sausio 30 d., skirtas Mažosios Lietuvos – Šiaurės Rytų Prūsijos problemai. Dokumente gausiai operuojama istoriniais, etnografiniais faktais, patvirtinančiais šio krašto lietuviškumą. Išvadose pabrėžiama, kad Potsdamo konferencijos nutarimas, priskyres administruoti minėtą kraštą SSRS, jokių būdu nepateisinamas, nes „Mažoji Lietuva niekada nei istoriškai, nei politiškai nepriklausė Rusijai“⁷⁵. VLIK'o ir VT vardu 1947 m. vasario 16 d. parengtas Lietuvos memorandumas buvo adresuotas JAV, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Kinijos užsienio reikalų ministrams bei JTO Taikos konferencijai. Pirmiausia dokumente konstatuojama, kad trys pastarosios Lietuvos karinės okupacijos „sunaikino 20% jos gyventojų, sutrikdė Lietuvos ūkiškąjį gyvenimą ir sulaukė kultūrinę pažangą“. Pažymima, kad Lietuvos inkorporavimą į SSRS nulėmė Ribbentropo–Molotovo pasirašytos 1939 m. rugpjūčio 23 d. ir rugsėjo 28 d. sutartys. Kaip svarbus lietuvių tautos bruožas nurodoma,

kad lietuviai „protu ir širdimi buvo Didžiųjų Vakarų demokratijų pusėje“ – užstojo lenkų tautą, pakėlė „kardą prieš nacišką imperializmą ir tironiją“. Pabrėžiant, kad didžiosios Vakarų šalys Lietuvos inkorporavimo į SSRS nepripažino, aprašoma sovietų okupuoto krašto padėtis. VLIK'as, dar kartą apeliuodamas į Atlanto chartą ir JTO deklaraciją, teigė: „Pasaulio taika nebus taika ir daugelio milijonų žmonių kraujas buvęs pralietas veltui, jei pokarinio pasaulio kūrėjai paneigtų šiuos jų pačių iškilmingai paskelbtus principus.“ Memorandume prieita prie tvirtų išvadų: „Lietuva – dviejų totalitarizmų, sąmokslu prieš taiką auka.“ Todėl Lietuva turi būti laisva, demokratinė, laiduojanti savo piliečiams pagrindines laisves ir teises, kartu ji turi būti „naudinga JTO nariui“⁷⁶. 1947 m. rudenį (lapkričio 5 d.) per diplomatą P. Žadeikį VLIK'as vėl kreipėsi į JTO generalinį sekretorių. Dokumente teigiama: „Integraliai palaikydami savo pereitų metų rašto mintis bei išvadas turime garbę papildomai kreipti Jūsų dėmesį į faktus, iš kurių matyti, kad Sovietų Sąjungos vyriausybė ne tik nesustabdė persekiojimo ir deportuotųjų naikinimo, bet jį tęsia toliau, tik sustiprintu būdu, atimdama iš Lietuvos žmogaus ne tik pilietines teises, bet ir laisvę gyventi savame krašte, teisę iš viso gyventi.“⁷⁷ Dokumente viliamasi, jog JTO imsis priemonių, kad apsaugotų sovietų okupacijoje atsidūrusius lietuvius.

1949 m. pradžioje įvyko daugiau nei tris mėnesius trukusi pirmoji VLIK'o ir VT pirmininkų viešnagė JAV. Sausio 29–31 d. M. Krupavičius ir V. Sidzikauskas susitiko su ALT ir Amerikos lietuvių informacinio centro (ALIC) nariais, taip pat Lietuvos pasiuntiniu Vašingtone P. Žadeikiu. Susitikimo metu aptarta Lietuvos laisvinimo procese dalyvaujančių organizacijų bendroji politinė linija. Labai reikšmingas šios viešnagės momentas – VLIK'o delegacijos, lydimos diplomato P. Žadeikio, apsilankymas vasario 2 d. Valstybės departamente. Juos sutikęs Europos

skyriaus vedėjas Hichersonas užtikrino, kad JAV užsienio politika nesikeis. „JAV vyriausybė tebepripažįsta Lietuvą esant nepriklausoma valstybe, geriausias tam įrodymas esąs Lietuvos įgaliotojo ministro biuras Vašingtone.“ Susitikimo metu JAV valdžios pareigūnas patikino, kad „vyriausybė nesitars ir nedarys sprendimų, liečiančių kitas valstybes, tų valstybių atstovams nedalyvaujant ar nedavus progos jiems pasisakyti“⁷⁸. Tai buvo svarbi tezė, teikusi viltį spręsti Lietuvos valstybės likimą patiems lietuvių tautos atstovams.

Didesnė VLIK'o delegacijos viešnagės dalis buvo skirta lankymuisi JAV lietuvių kolonijose; ten ji supažindindavo tautiečius su vykstančia Lietuvos laisvinimo akcija. Prieš grįždami į Europą 1949 m. gegužės 9 d. VLIK'o ir VT pirmininkai paskelbė memorandumą JTO Generalinei asamblėjai. Be lietuvių, dokumentą pasirašė ir kitų dviejų Baltijos kraštų tautinės tarybos – estų atstovai A. Reis ir H. Maandis, latvių – J. Rancanas, J. Celinis ir R. Liepinis. Memorandume konstatuota, kad iš sovietų okupuotų Baltijos valstybių žmonių atimtos „visos civilinės ir viešosios teisės“. Tai patvirtinama faktais apie 1948 m. masinius gyventojų trėmimus, religinį persekiojimą. Kadangi tuo metu JTO domino priverčiamojo darbo stovyklos, turėta vilties, jog tai paskatins rūpintis „šimtų tūkstančių estų, latvių ir lietuvių kankinių likimu“. Pasaulinė organizacija buvo raginama tyrinėti padėtį Baltijos valstybėse, pasiremiant „prieinamais informacijos šaltiniais“, ir numatyti būdus, kaip panaikinti sovietų okupaciją ir „neapsakomą genocido klaiikumą Baltijos valstybėse“. Memorandume pakartota, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos sovietinė okupacija yra „tiesioginė pasekmė negarbingųjų Ribbentropo–Molotovo Paktų“, ir konstatuojama: „Jei Vokietija vertai nubausta, tai antrasis partneris dar tebesinaudoja savo piktaį įgytu grobiu Baltijos valstybėse.“⁷⁹ Dokumento, adresuoto JTO, į kurią dideles išlaisvinimo viltis dėjo pavergtos tautos,

reikšmingumą rodė tai, kad jį pasirašė trijų kraštų organizacijų atstovai.

Nagrinėjamuju laikotarpiu būta dar dviejų VLIK'o kreipimūsi į minimą organizaciją. 1949 m. spalio 3 d. buvo paskelbtas memorandumas JTO, kuriame nuodugnai išdėstyta SSRS vykdomo genocido Lietuvoje eiga, metodai ir padariniai. Apie sunkią padėtį okupuotame krašte rašoma ir VLIK'o 1950 m. rugsėjo 19 d. pareiškime JTO Generalinės asamblėjos pirmininkui. Dokumente pasaulinė organizacija raginama „išklausyti balso tų, kurie šaukiasi dėl žmogaus pagrindinių teisių naikavimo, ir tarti savo autoritetingą sprendimą, nes tylėjimas gresia ne tik pavergtiesiems, bet ir laisviesiems“⁸⁰. Paskelbtuose dokumentuose konstatuota tragiška okupuotos lietuvių tautos padėtis, tačiau trokštamo JTO ir tarptautinės bendruomenės užtarimo nesulaukta.

VLIK'as toliau puoselėjo ryšius su LDT. Po Baden Badeno pasitarimo 1948 m. rugsėjo 3 d. VT pirmininkas V. Sidzikauskas apsilankė Šveicarijoje, kur susitiko su diplomatais J. Šauliu ir S. Lozoraičiu. Tuomet LDT atstovai buvo supažindinti su Baden Badeno susitarimu ir patvirtino savo siekius tęsti bendradarbiavimą⁸¹. Atsakydama į tai VT pareiškė, kad jos santykiai su diplomatais turėtų atitikti „diplomatinių atstovų ir vyriausybės“ santykius. Kartu VLIK'as ragino „išaldyti Kybartų aktus“, nors neatmetė galimybės ateityje juos panaudoti⁸². Palaikant dialogą, kitas VLIK'o ir LDT atstovų susitikimas, abiem pusėms vis atidėliojant, įvyko tik 1950 m. birželio 3 d. Romoje. Tuomet VLIK'o pirmininkas prelatas M. Krupavičius ir jį lydintys asmenys V. Sidzikauskas ir J. Brazaitis lankėsi Vatikane. Per audienciją pas popiežių Pijų XII jie pareiškė padėką už paramą skelbiant Lietuvos laisvės bylą. Popiežius tarė žinąs Lietuvą ištikusią negandą ir pažadėjo „nepamiršti Lietuvos ir lietuvių tautos“⁸³. Vėliau įvyko VLIK'o delegacijos susitikimas su LDT šefu S. Lozoraičiu. Jų sutartos mintys buvo užfik-

suotos bendrame komunikate. Abi pusės sutarė keisti informacija apie nuveiktus ar numatomus darbus Lietuvos laisvinimo procese, pranešti vieni kitiems apie laisvinimo renginius ar vyriausybėms bei organizacijoms siunčiamus raštus. VLIK'as ir LDT išpareigojo „periodiškai susitikinėti ir aptarti Lietuvos laisvinimo akcijas“. Be to, nutarta neatidėliojant toliau rengtis „Taikos ar kitai konferencijai, kurioje būtų sprendžiami Vokietijos ir jos sienų klausimai“⁸⁴. Komunikate buvo iš esmės atspindėta Berno konferencijos dvasia, tačiau reikšminga tai, kad sutarta keisti informacija apie Lietuvos laisvinimo darbų eigą.

Baigiantis penktajam dešimtmečiui VLIK'e išryškėjo laicistinio bloko nepasitenkinimas krikščioniškojo bloko lyderiavimu, kurį lėmė pirmininko M. Krupavičiaus populiarumas ir jo pozicijos lietuvių tremtinių visuomenėje. 1949 m. laicistai, siekdami plėsti savo bloką, ėmė raginti priimti į VLIK'ą Mažosios Lietuvos rezistencinį sąjūdį (toliau – MLRS). (Tuo metu abiejuose blokuose buvo likę po 5 atstovus, nes po Niurnbergo proceso, paaiškėjus ryšiams su naciais, iš VLIK'o pašalinta LNP.) Toks sprendimas buvo grindžiamas atsiradusia galimybe „įgyvendinti lietuvių tautos siekimą, puoselėtą istorijos amžiais, apjungti vienoje valstybėje visas lietuviškas žemes ir visas tautos priedermes“⁸⁵. Tuo metu M. Krupavičius, nesileisdamas į partines rietenas ir keldamas į pirmą vietą Lietuvos laisvinimo reikalą, politikams siūlė: „Kai nuliesim laisvai Lietuvai pamatus, išvesim sienas ir sukrausim stogą, tada gausim teisę pasiskirstyti pagal politines spalvas ir pradėti kovą dėl to, kokia spalva turi būti nudažyta Lietuva.“⁸⁶ Vis atidėliojant MLRS priėmimą, VLIK'e susiformavo dvi grupuotės – aktyvistų (jų gretose buvo LVLS, LTS, LDF, LF, LVS, LLKS) ir pozityvistų (LSDP, LŪP, LKDP, LŪS)⁸⁷. Aktyvistai kėlė idėją suvienyti VLIK'ą ir VT, tačiau tai prieštaravo principams, numatytiems 1944 m. vasario 16 d.

deklaracijoje ir 1945 m. liepos 3 d. nutarime. Dėl to organizacijoje įsivyravo įtampa.

VLIK'ą nuo skilimo išgelbėjo tik kompromisai. 1949 m. rugpjūčio 9 d. sutarta pakeisti VLIK'o ir jo VT nuostatus. Juose patikslinta VLIK'o organizacijos, pirmininko teisės, posėdžių tvarka, reglamentuota VT veikla. Aptariant komisijas, bendradarbius, įgaliotinius, tarp VLIK'ui subordinuotų organizacijų ar įstaigų įvardyta ir PLB. Pagal patikslintus nuostatus VLIK'o pirmininkas galėjo būti nušalintas balsų dauguma, pareiškus jam nepasitikėjimą. M. Krupavičius buvo pasiryžęs atsistatydinti, bet šį žingsnį sustabdė LKDP vadovybė. Kita vertus, vengiant lietuvių bendruomenės nepasitenkinimo, pakeisti VLIK'o pirmininką kitu buvo nesiryžta. Be to, į atsistatydinusio VT pirmininko vietą buvo pasirinktas irgi M. Krupavičius, todėl dabar jam teko vadovauti abiem institucijoms. Tai liudijo, kad laicistai realiai suvokia padėtį, ir drauge įrodė tvirtas M. Krupavičiaus pozicijas. Tačiau VLIK'o reforma jokiū būdu nesustiprino pačios organizacijos, o tik sudarė prielaidas tolesnėms partinėms rietenoms. Tai kartu silpnino Lietuvos laisvinimo procesą. Pavyzdžiui, prieštaraujant laicistams, nepavyko paskirti V. Sidzikauską VT užsienio reikalų tarnybos vadovu.

Nagrinėjamoju laikotarpiu VLIK'as sėkmingai mezgė ir plėtojo ryšius su kaimyninių tautų egzilio atstovais. Formuojant draugiškus santykius su kaimyninėmis tautomis, reikšminga buvo VLIK'o nuostata pasmerkti vykusį holokaustą. M. Krupavičius 1946 m. kovo 12 d. rašte Lietuvos generaliniam konsului Palestinoje Geršonui Valkauskui reiškę viltį „ugdyti ir palaikyti draugiškus santykius su žydu tauta“ ir prašė perduoti užuojautą „dėl jos išgyventos tragedijos ir naciškųjų budelių padarytos Izraelio sūnums ir dukroms nepataisomos skriaudos, ne paskutinėj vietoj ir mūsų Tėvynėje“⁸⁸. Ypač pažymėtinas santykių su lenkais normalizavimas. 1947 m. pradžioje Londone įvyko VT

pirmininko V. Sidzikausko susitikimas su Lenkijos politinės išeivijos vadovybe. Jų pasiekti susitarimai, kaip minėta, atsispindėjo V. Sidzikausko rašte, adresuotame Lenkijos užsienio reikalų ministrui tremtyje A. Tarnowskiui. Ten pabrėžiama, kad sprendimas „ginčytinų klausimų, kurie gali kilti tarp abiejų valstybių, turi būti atliekamas tik taikiu būdu“⁸⁹. Be to, nutarta atnaujinti diplomatinis santykius tarp Lietuvos ir Lenkijos bei derinti savo veiksmus šių kraštų laisvinimo procese. Pastarasis susitarimas paliudijo VLIK'o, išreiškiančio lietuvių tautos lūkesčius, jungimąsi į sovietų okupuotų Rytų ir Vidurio Europos valstybių bloką ir kartu padėjo formuoti palankų lenkų požiūrį dėl Vilniaus priklausomybės Lietuvai. Tačiau, kaip minėta, toks VLIK'o santykių mezgimas su Lenkijos išeivių vyriausybe netenkino LDT ir sukėlė jos susierzinimą.

Mezgėsi ryšiai su baltarusiais (gudais), kurie irgi reikšė pretenzijų į Vilnių. 1948 m. rugpjūčio 8 d. Tiubingene susitikę V. Sidzikauskas ir Gudų rados politinės komisijos pirmininkas Ambramčikas sutarė palaikyti ryšius⁹⁰. Kiek platesnis susitikimas įvyko 1948 m. gruodžio 3 d. su ukrainiečiais. Jame lietuviams atstovavo J. Kaminskas, P. Karvelis ir V. Sidzikauskas, ukrainiečiams – ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras egzilyje Isaakas Mazepa ir Tautinės rados vicepirmininkas Vitvickis. Tuomet buvo konstatuota, kad „abi tautos neturi ginčytinų klausimų, bet yra daug bendrų interesų“. Sutarus, kad „ukrainiečių tautai bręsta sąlygos atkurti savo valstybę“, iškelta idėja kurti „Ukrainos–Gudijos–Baltijos valstybių bloką“, kurį būtų galima plėsti ir į Lenkiją. Iškart būtina pažymėti, kad pastarosios minties nepalaikė LDT, kurios nuostata buvo vienyti tik Baltijos valstybes, išskiriant Baltarusiją ir Ukrainą, dar prieš Antrąjį pasaulinį karą buvusias SSRS sudėtyje. Ukrainiečiai pažadėjo lietuviams tarpininkauti ir daryti įtaką baltarusiams, paveikiant „juos atsiskyti mūsų

teises paliečiančių užmačių“⁹¹ (omenyje turėta ginčai dėl Vilniaus).

Tešiant dialogą su baltarusiais, 1949 m. gruodžio 4 d. Miunchene įvyko plačiau atstovaujamas susitikimas. Tuomet kaimyninei tautai atstovavo ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras egzilyje Adamas Kochanovskis ir Tautinės rados narys Wladzimiras Bortnikas. Svarstant politinius tautos santykius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės modelis „kaip lietuvių ir gudų sugyvenimo forma“ buvo eliminuotas, tačiau federacijos ar konfederacijos idėja palikta perspektyvai. Manyta, kad tiek Lietuva, tiek Baltarusija ateityje galėtų sudaryti „subbloką“. Smarkios diskusijos kilo svarstant sienų klausimą. Baltarusių atstovai laikėsi nuomonės, jog nori „atkurti 1918 m. proklamuojamą Tautinę Gudijos Respubliką etnografinėse jos sienose“. Pagal tokią koncepciją jiems atitektų Vilniaus kraštas iki „buvusios Lietuvos administracijos linijos“. Be to, baltarusiai, kaip nukentėję nuo vokiečių okupacijos, pretendavo turėti išėjimą į Baltijos jūrą per Karaliaučių Rytų Prūsijoje. Ši reikalavimą jie grindė faktu, kad Kaliningrado srityje jau buvo apgyvendinta apie šimtą tūkstančių baltarusių tautybės žmonių⁹². Lietuvos atstovai, primindami Mažosios Lietuvos priklausomybę Didžiajai Lietuvai, pritarė baltarusių pretenzijoms turėti išėjimą į jūrą. Suprantama, tai buvo ūkiškas – susisiekiimo reikalavimas, jokia būdu nesusijęs su teritorinėmis pretenzijomis, nes dar turėta vilties, kad Karaliaučius galėtų tapti laisvuju tarptautiniu uostu. Nesileisdami į diskusijas teritoriniais klausimais VLIK'o atstovai konstatavo, kad „Vilnius yra Lietuvos valstybės sostinė“ ir tai yra neginčytina. Kitoms abiejų tautų problemoms spręsti siūlyta sudaryti permanentinę lietuvių ir baltarusių komisiją išeivijoje.

Dar vienas susitikimas su baltarusiais įvyko 1950 m. vasario 10 d. Niujorke. Tada V. Sidzikauskas, susitikęs su A. Kochanovskiu, išgirdo naujus gudų teritorinius siūly-

mus. Pasak jų, teritorija, prijungta 1939 m. prie Lietuvos, laikytina neutralia tol, kol „bus išspręstas Lietuvos ir Baltgudijos sienų klausimas“. Tokie baltarusių siūlymai netenkino lietuvių, todėl išsiskirstyta nepasirašius jokio susitarimo⁹³.

VLIK'as, tvirtai laikydamasis nuostatos, jog būtina atkurti Lietuvos nepriklausomybę, 1950 m. ėmė siekti ryšių ir su Vakarų Vokietijos administracija. Tų metų vasario 9 d. Bonoje, Bundestage, lankėsi VLIK'o atstovai J. Brazaitis ir V. Sidzikauskas⁹⁴, pradėję žygius užmezgant santykius su pokarinės Vakarų Vokietijos oficialiais asmenimis ir siekiant palankumo Lietuvos laisvinimui. Be to, VLIK'ui rūpėjo sutvirtinti savo pozicijas naujai iškilusioje Vakarų Europos šalyje, kur jis rezidavo.

LIETUVIŲ TREMTINIŲ BENDRUOMENĖ – PLB PIRMTAKĖ

Antrojo pasaulinio karo sumaištis, sovietų ir nacių okupacijos negailestingai paveikė ir išblaškė lietuvių tautą. Lietuvos žmonės, jau patyrę 1940–1941 m. sovietinį terorą, artinantis prie Tėvynės Raudonajai armijai, traukėsi tolyn į Vakarus, pirmiausia į Vokietijos vakarinę dalį, pas amerikiečius, anglus ar prancūzus, ten tikėdamiesi išsigelbėti nuo fizinio sunaikinimo ir moralinio spaudimo. Jų gretas papildė ir kiti lietuviai, kurie nacių okupacijos metu prievarta buvo išvežti darbams ar uždaryti koncentracijos stovyklose ir kalėjimuose. Visi jie – karo pabėgėliai, politiniai tremtiniai – penktojo dešimtmečio viduryje susispietė Vakarų Europoje ir dauguma jų prisiglaudė vadinamosiose DP stovyklose. Jų skaičius skirtinguose šaltiniuose įvairuoja. 1946 m. VLIK'as memorandume JTO teigė, kad amerikiečių, britų ir prancūzų administruojamose zonose atsidūrė atitinkamai 35 tūkst., 27 tūkst. ir 5 tūkst. lietuvių – politinių tremtinių. Tame pat dokumente patei-

kiami ir atskirose Vakarų Europos šalyse esančių lietuvių skaičiai. Vokietijoje jų suskaičiuojama 70 tūkst., Austrijoje – 2500, Danijoje – 1 tūkst., Švedijoje – 450, Šveicarijoje – 225, Prancūzijoje – 1500, Italijoje – 2100, kitur – 500. Susumavus memorandume nurodomus lietuvių – politinių tremtinių, pasitraukusių prasidėjus antrajai sovietų okupacijai, skaičius, susidarytų 78 275⁹⁵. Istorikas Alfonsas Eidintas, remdamasis JTO padalinio – Paramos ir atstatymo administracijos (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, UNRRA) statistika teigė, kad Vokietijoje DP stovyklose gyveno 57 495, o iš viso – apie 60 tūkst. lietuvių⁹⁶. Tuo tarpu istorikas Juozas Skirius, remdamasis BALF'o 1945 m. duomenimis, pateikė kitą Lietuvos žmonių Vakarų Europoje skaičių – daugiau nei 72 tūkst. ir nurodė jų skaičių atskirose Vokietijos zonose bei šalyse⁹⁷. Vitalija Stravinskienė, taip pat remdamasi JTO duomenimis, tikslino skaičių – pasak jos, Vakarų Europoje buvo įsikūrę 63 tūkst. Lietuvos gyventojų⁹⁸.

Ši nemaža lietuvių tautos dalis, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrusi Vakarų pasaulyje, M. Krupavičiaus žodžiais tariant, buvo „iškilmingas protestas“ prieš Tėvynės pavergimą. Ilgainiui tai tapo sovietams „skaudi rakštis akyje“, nes „jie čia būdami ir griežtai atsisakydami vykti į savo tarybinę tėvynę rodyte rodo aljantams, kad sovietų režime yra kažkas negero, kažkas baugaus“⁹⁹. Tiek VLIK'ui, tiek ALT teko nemažas rūpestis apginti šią tautos dalį nuo priverstinio sugražinimo į SSRS. Kita vertus, lietuvių Vakaruose išlikimas ir jų pagrindu laisvosios lietuvių (lietuviškosios išeivijos) formavimasis laidavo sėkmingą Lietuvos laisvinimo procesą. Todėl rūpindamasis Lietuvos laisvinimo perspektyva VLIK'as manė, jog būtina jungti lietuvių – politinių tremtinių pajėgas į organizaciją, kuri telktų juos kryptingai veiklai. Pirmosiomis tokios organizacijos užuomazgomis galima laikyti DP stovyklose steigtus

vietos komitetus, į kuriuos karo pabėgėliai būrėsi vadovaudamiesi 1945 m. gegužės mėn. VLIK'o pakeistais Lietuvių sąjungos įstatais¹⁰⁰. Kaip žinia, 1944–1945 m. lietuvių tremtinių reikalais rūpinosi ir juos globojo Lietuvių sąjunga, kurios skyriai dar prieš karo pabaigą veikė įvairiuose Vokietijos miestuose¹⁰¹.

Lietuvių politinių tremtinių organizavimąsi iš esmės nulėmė 1946 m. kovo 3 d. vienoje didžiausių DP stovyklų Vokietijos Hano mieste sušauktas lietuvių tremtinių suvažiavimas. Jame buvo patvirtintas LTB statusas, kuriame pabrėžiama, kad bendruomenė sukurta „esančiai ištrėmimo lietuvių tautos daliai sveikai ir pajėgiai išlaikyti, lietuvių vardui saugoti, lietuvių tremtinių švietimui tvarkyti...“ Be to, numatyta, kad LTB padės išlaikyti tautinį solidarumą ir rengtis „naujam gyvenimui nepriklausomoje Lietuvoje“¹⁰². Bendruomenei vadovauti buvo išrinktas LTB Vyriausiasis komitetas, o jo pirmininku tapo prof. Ignas Končius.

Iškart po suvažiavimo toje pat DP stovykloje kovo 4–5 d. įvyko lietuvių tremtinių politinė konferencija. Jos iniciatorius buvo VLIK'as. Jis pakvietė dalyvauti buvusius Lietuvos valstybininkus, Nepriklausomybės akto signatarus, Bažnyčios dignitorius, kariuomenės generolus, diplomatinių ir konsulinių įstaigų atstovus, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ir Lietuvių sąjungos valdybos narius bei naujai išrinktą LTB vadovybę. Konferencijoje buvo numatyta įvertinti tarptautinę padėtį, apžvelgti VLIK'o veiklą ir nubrėžti artimiausias Lietuvos valstybės atkūrimo gaires. Vadinasi, užsibrėžta ne tik informuoti „politiškai orientuotą mūsų tautinę visuomenę“ apie atliktus VLIK'o darbus, bet ir išgirsti jos dalyvių nuomones ir mintis, kurios būtų naudingos tolesnei Lietuvos laisvinimo veiklai. Pirmininkauti konferencijai buvo pakviestas buvęs ministras pirmininkas E. Galvanauškas, o į prezidiumą išrinkti buvęs prezidentas dr. K. Grinius ir gen. Stasys Raštikis¹⁰³.

Apžvelgdamas tarptautinę padėtį V. Sidzikauskas pažymėjo, kad Lietuvos valstybės „suverenumo vykdymo atstatymas“ priklauso nuo didžiųjų valstybių. Kaip žinia, tada dideli lūkesčiai buvo siejami su dviejų pasaulių – „bolševikiškai totalitarizmo“ ir „vakarietiškai demokratizmo“ susidūrimu. Kalbėtojas pabrėžė, kad priešingu atveju, jei toks susidūrimas ir neįvyktų, vis tiek „lietuvių tauta pasiliktų viltį atsikovoti nepriklausomybę“. Tam būtų reikalingos tokios prielaidos: Lietuvos geopolitinė padėtis; Lenkijos išsilaisvinimas; Rytų Prūsijos klausimo išsprendimas; JTO Chartos nuostatų įgyvendinimas, Didžiosios Britanijos interesai Europos žemyne ir Baltijos jūros regione. Po M. Krupavičiaus, supažindinusio su VLIK'o nuveiktais darbais, kalbėjęs J. Kaminskas nušvietė Lietuvos laisvinimo veiklos perspektyvą. Anot pranešėjo, pirmiausia būtina išplėsti Lietuvos reikalų „visokeriopą propagandą“ Vakarų visuomenėje, stengtis paveikti vyriausybes, pasaulines organizacijas ir tuo tęsti „Lietuvos laisvinimo akciją“. Jis pažymėjo, kad turi būti skatinamas bendradarbiavimas su kaimyninėmis ir kitomis sovietų pavergtomis tautomis, vienijant jas į bendrą antisovietinį frontą. Tarp artimiausių veiklos gairių įvardytos šios: kelti egzilio vyriausybės problemą, rengtis Taikos konferencijai ir įtraukti į laisvinimo veiklą LTB. Patikslinant pastarąją tezę, pabrėžiama, kad tremtinių bendruomenė, atsižvelgdama į susiklosčiusias aplinkybes, „turi ruoštis Lietuvos atstatymo darbui“. Konferencijos pabaigoje priimtoje rezoliucijoje LTB ragino VLIK'ą toliau aktyvinti „Lietuvos valstybės atkūrimo akciją“ ir drauge išpareigojo „remti VLIK'o darbą ir pastangas Lietuvos valstybei atkurti“¹⁰⁴. Taigi galima teigti, kad lietuvių tremtinių politinė konferencija ką tik susikūrusią LTB kreipė į politinę veiklą, kuri galėjo būti organizuojama tarpininkaujant VLIK'ui.

LTB pirmiausia turėjo aprėpti visus tremtinių gyvenimo, švietimo ir kultūros

klausimus, padėti jiems spręsti emigracijos problemas, tačiau, puoselėdama visų lietuvių pagrindinį siekį, ji propagavo būtinybę atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Šis naujas darinys, norėdamas palaikyti ryšius su VLIK'u, įsikūrė amerikiečių administruojamoje Vokietijos dalyje.

LTB rūpinimasis Lietuvos laisvinimo problemomis buvo patvirtinamas ir reiškiamas kituose suvažiavimuose. Pavyzdžiui, antrajame LTB atstovų suvažiavime, vykusiam 1947 m. spalio 9–10 d. Kaselyje, buvo keltos ne tik tuo metu aktualios problemos – sovietų mėginimai grąžinti pabėgėlius į SSRS, amerikiečių rengiami vadinamieji „screeningai“, siekiant pertikrinti ir rūšiuoti DP stovyklų gyventojus, bet ir akcentuotas svarbiausias visų lietuvių veiklos tikslas – išvaduoti Lietuvą. Suvažiavime dalyvavusi ALT atstovė Alena Devenienė pakvietė politinius tremtinius glaudžiau bendradarbiauti su Amerikos lietuviams, taip pat siekiančiais atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę¹⁰⁵. LTB siekimą stiprinti savo pozicijas galima įžvelgti trečiajame jos atstovų suvažiavime, vykusiam 1948 m. kovo 3–4 d. Schweinfurte. Tuomet buvo iškelta idėja, kad nuo 1947 m. veikianti Tarp-tautinė pabėgėlių globos organizacija (*International Refugee organization*, IRO) turėtų pripažinti LTB kaip okupuotos Lietuvos atstovę.

1948 m. tremtinių laikraštis „Mintis“ rašė: „Šiuo metu visa lietuvių tauta privalo būti vienas ir vieningas kovos junginys, kovojantis dėl savo tautos laisvės ir gyvybės. Be abejo, atstaučius savo valstybę, didžiausia dalis išvaikytos lietuvių tautos grįš į savo senas sodybas, tačiau nemaža dalis papildys ir taip gausius senosios emigracijos sluoksnius.“¹⁰⁶ Prognozuojant tokią dviprasnę pasitraukusių į Vakarus lietuvių padėtį, svarbiu uždaviniu tapo lietuvių išlaikymas. Kita vertus, lietuvių saugojimą galima laikyti tam tikra Lietuvos laisvinimo forma¹⁰⁷. Paaškinę, kad sovietinė Lietuvos okupacija užsitęs, o

lietuviams – politiniams tremtiniams iš tikrųjų teks papildyti senosios emigracijos gretas, iškilo tikslas reikšti lietuvių tautos viltis Vakarų demokratiniam pasaulyje. 1949 m. gegužės 18–19 d. Hanau buvo sušauktas ketvirtasis LTB suvažiavimas. Jame jau kalbėta apie pasklindančius po pasaulį lietuvius ir juos jungiančio darinio organizavimą. Būtent tuomet galutinai išsirutuliojo idėja kurti PLB, kaip platesnės apimties, visų lietuvių, atsidūrusių už „geležinės uždangos“, junginį. Kartu atsisakyta minties gaivinti dar 1935 m. Kaune įsteigtą Pasaulio lietuvių sąjungą, nes ji rūpinosi tik lietuvių tautinės sąmonės išsaugojimu. LTB, dar tęsdama savo veiklą, kol susikurs nauja organizacija, suformavo tarybą, o jos pirmininku išrinko A. Kalvaitį¹⁰⁸.

VLIK'as PLB kūrimo idėją puoselėjo jau nuo 1948 m., kai sudarė tam reikalui specialią komisiją, į kurią įėjo Domas Krivickas, Kipras Bielinis, Petras Karvelis, Vytautas Vaitiekūnas ir Mečys Valiukėnas. Ši VLIK'o sprendimą lėmė vis didėjantis lietuvių iš DP stovyklų pasklidimas po pasaulį. Minėtos komisijos pirmoji darbo išraiška buvo 1949 m. birželio 14 d. VLIK'o priimta ir paskelbta Lietuvių charta, padėjusi būsimos politiškai aktyvios išeivijos ideologijos pamatus. Tai buvo lietuvių dvasiniais ryšiais siejantis dokumentas, vadintas savotišku „tautiniu katekizmu“, kuris skelbiamas „Lietuvių tautos amžinųjų siekimų vardan“¹⁰⁹. Todėl neišvengiamai, be kitų tautos gyvybingumą užtikrinančių dalykų, Lietuvių chartoje plėtojama mintis atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Netrukus, 1950 m. gegužės 30 d. VLIK'o specialioji komisija parengė ir paskelbė „Laikinosius PLB santvarkos nuostatus“, galiosiančius iki Pasaulio lietuvių seimo sušaukimo. Pagal šiuos nuostatus PLB nariu negalėjo tapti tautietis, kuris „kenkia lietuvių tautai, priešingas Lietuvos nepriklausomybei, pritaria bolševikinei ar kitokiai Lietuvos okupacijai“¹¹⁰. Kaip matyti, būsimasis pasaulio lietuvių junginys, organizuojamas

demokratiniais pagrindais, nepaisant politinės priklausomybės, turėjo apibrėžęs aiškias vertybes – Tėvynės laisvės ir nepriklausomybės siekį.

Stengdamasis užtikrinti veiksmingesnį ir spartesnį lietuvių bendruomenių kūrimąsi VLIK'as įsteigė Lietuvybės išlaikymo tarnybą. PLB veiklos gairės dar konkrečiau buvo nubrėžtos VLIK'o sušauktoje lietuvių švietėjų, kultūrininkų ir visuomeninkų konferencijoje, kuri vyko 1950 m. sausio 12–13 d. Vokietijos mieste Pfüllingene. Joje priimtų nutarimų pagrindu buvo išleista brošiūra „Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu“, kurioje detalizuojama PLB padėtis, pobūdis, tikslai ir uždaviniai. Besikuriančiai naujai organizacijai keliami du tikslai: pagrindinis – „išlaikyti išėiviuose lietuvybę“ ir atsitiktinis – „atkovoti Lietuvai laisvę“¹¹¹. Tam tikslui pasiekti PLB nariai turėjo laikytis priesako: „Visi laisvėje esą lietuviai darniai ir veikliai įsijungia į didžią ir šventą kovą už Lietuvos politinę laisvę, savo piniginius įnašais stiprindami Tautos fondą ir talkindami visu kuo VLIK'ui jo politikoj ir diplomatinėj Lietuvos laisvinimo veikloje.“¹¹²

Nors įvairiuose kraštuose besikuriančioms lietuvių bendruomenėms pirmiausia buvo keliamas vienintelis tikslas – rūpintis tautine kultūra, o didžiausiu pavojumi, sėkmingai plėtojant veiklą, nurodoma „įvedimas politikos“, tačiau jau pačiose kūrimosi gelmėse buvo užprogramuotas dalyvavimas Lietuvos laisvinimo procese. Juolab kad lietuviams, pasitraukusiems gresiant sovietų reokupacijai, prigijo politinės išėivijos vardas. Todėl jos didžiuoju uždaviniu tapo „neleisti užmiršti ir palaidoti laisvajame pasaulyje lietuviškosios bylos“. Neginčijamu argumentu besiformuojančiai laisvajai lietuvių tarybai tapo pagrindinio PLB sumanymo ir kūrimo ideologo M. Krupavičiaus teiginys: „Išėivija nėra nei atgaila, nei ekspatriacija, nei savanoriškas tėvynės apleidimas, nei vegetacija, nei karjera, bet tautinės pasiuntinybės tąsa, privaloma

tarnyba kankinamai ir žudomai tautai ir pavergtai tėvynei.“¹¹³

IŠVADOS

1. Atsikūręs Vakarų Vokietijoje 1945 m. balandžio 8 d. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK) iš antinacinės organizacijos virto antisovietine. Jį sudarė seiminėje Lietuvoje veikusios politinės partijos ir okupuotoje Lietuvoje susiformavę rezistenciniai sąjūdžiai, kurie formavosi į du blokus – krikščioniškąjį ir laicistinį. VLIK'as, padaręs 1944 m. vasario 16 d. deklaracijos pataisais, 1945 m. liepos 3 d. paskelbė Viurcburgo protokolą. Jame teigiama, jog atkovotos nepriklausomos Lietuvos santvarka bus kuriama pagal 1922 m. Konstituciją, o laisvinimo darbo numatytose gairėse, pasikliaujant Atlanto chartos principais, didelės viltys siejamos su būsimąja Taikos konferencija. Įtvirtinant VLIK'o vadovavimo Lietuvos laisvinimo veiklai užsienyje poziciją reikšmingas buvo Baden Badeno pasitarimas, vykęs 1948 m. liepos 7–9 d. Jame tai pripažino ir dalyvavę Lietuvos rezistencijos atstovai.

2. Vienas svarbiausių nagrinėjamoju laikotarpiu VLIK'o veiklos tikslų buvo suorganizuoti Lietuvos vyriausybę egzilyje (iš pradžių – vykdomąjį organą, atliekantį vyriausybės funkcijas). Tam reikėjo sureguliuoti santykius su Lietuvos diplomatine tarnyba (LDT). Tuo tikslu buvo rengiami abiejų institucijų susitikimai. Po Berno susitikimo, vykusio 1946 m. liepos 21–26 d., buvo sudarytas politinis organas, vykdomas vyriausybės funkcijas, t. y. Vykdomoji taryba (VT).

3. 1946 m. spalio 12 d. paskelbtai pirmos sudėties VT nebuvo lemta atlikti jokių darbų. Atsistatydinus jos pirmininkui ir užsienio reikalų tarnybos vadovui, 1947 m. teko suburti naują VT, kuri jau sėkmingai darbavosi Lietuvos laisvinimo baruose. Paryžiaus susitikime, vykusiame 1947 m. rugpjū-

čio 5–15 d., buvo plačiai aptarta Lietuvos laisvinimo problema, pažymėtas tebesitęsiantis ginkluotas pasipriešinimas okupuotame krašte, iškeltas VLIK'o ir VT vaidmuo laisvinimo procese, tačiau bendro abiejų institucijų sutarimo nepasiekta, tik patvirtintas sprendimas siekti „glaudesnio ir tobulesnio bendradarbiavimo“.

4. Propaguodamas Lietuvos laisvės bylą Vakaruose, kartu siekdamas sukurti egzilio vyriausybę, VLIK'as rengė ir siuntė memorandumus, pareiškimus JAV, Didžiosios Britanijos, kitų didžiųjų demokratiškosios valstybių vadovams. Dokumentuose ne tik iškeliama lietuvių tautos laisvės lūkesčiai, bet ir reiškiamas susirūpinimas dėl susiklosčiusios padėties okupuotame krašte – vykstančios ginkluotos rezistencinės kovos, gyventojų masinių trėmimų, taip pat lietuvių, pasitraukusių į Vakarus, likimo.

Nuorodos

¹ „Į Lietuvių tautą“, *Laisvės kovotojas*, 1944, vasario 16, Nr. 21 (kopija), LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 44.

² Ibid.

³ Ponams Lietuvos pasiuntiniams ir konsulams, 1944 m. vasario 16 d., *ibid.*, l. 1.

⁴ A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, Vilnius, 2002, t. 6, p. 10; *Lietuva ir VLIK'as*, Chicago, 1984, p. 104.

⁵ Pareiškimas Vyriausiojo Lietuvai išlaisvinti komiteto, Vilnius–Kaunas, 1944 m. liepos 5 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 49.

⁶ Ibid., l. 49 a. p.

⁷ Ibid.

⁸ VLIK'o Informacijos biuro pranešimas, Vilnius–Kaunas, 1944 m. gruodžio 11 d., *ibid.*, l. 34.

⁹ Ibid., l. 34 a. p.

¹⁰ Žr.: *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, sud. A. Petraitytė, Vilnius, 2004, p. 374–375.

¹¹ A. Liekis, *op. cit.*, p. 12–13.

¹² Ibid., p. 13.

¹³ Ibid., p. 16–17.

¹⁴ G. Ilgūnas, *Steponas Kairys*, Vilnius, 2002, p. 357.

5. Penktojo dešimtmečio antrojoje pusėje VLIK'o iniciatyva, gavus ALT pritarimą, pradėta spręsti politinių tremtinių (lietuvių DP) organizavimosi problema. 1946 m. kovo 3 d. Hanau mieste buvo įkurta Lietuvių tremtinių bendruomenė (LTB), kuriai numatyta lietuviybės išlaikymo, švietimo funkcijos. Tačiau iškart po to vykusioje lietuvių tremtinių politinėje konferencijoje jau pabrėžtas tikslingumas įtraukti į laisvinimo veiklą LTB, kuri „turi ruošti Lietuvos atstatymo darbui“. Prieš pasklindant politinei išėivijai po laisvąjį pasaulį, 1949 m. birželio 14 d. buvo paskelbta Lietuvių charta. Šis dokumentas paklojo lietuvių išėivijos patriotinei daliai (laisvajai lietuvių) ideologijos pamatus, kurie sudarė prielaidas šeštajame dešimtmetyje formuotis atskirų kraštų lietuvių bendruomenėms, susivienijusioms į Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB).

¹⁵ A. Liekis, *op. cit.*, p. 18; *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išėivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 374.

¹⁶ VLIK'o memorandumas, Wuerzburg, 1945 m. balandžio 18 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 87–103.

¹⁷ Ibid., l. 95.

¹⁸ Ibid., l. 98.

¹⁹ Ibid., l. 99.

²⁰ *Lietuva ir VLIK'as*, p. 128.

²¹ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago, 1978, p. 252.

²² VLIK'o posėdžio protokolas, 1945 m. liepos 3 d., Wuerzburg, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 209.

²³ Ibid.

²⁴ VLIK'o raštas Nr. 95, 1945 m. gegužės 30 d., *ibid.*, l. 187.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ A. Liekis, *op. cit.*, p. 24.

²⁸ Ibid., p. 22.

²⁹ VLIK'o pranešimas Nr. 247, 1946 m. sausio 22 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 7–8.

³⁰ Ibid.

- ³¹ VLIK'o raštas Nr. 124, 1945 m. rugpjūčio 3 d., *ibid.*, l. 217.
- ³² VLIK'o raštas Nr. 245, 1946 m. sausio 22 d., *ibid.*, l. 3.
- ³³ VLIK'o raštas Nr. 283, 1946 m. vasario 12 d., *ibid.*, l. 22.
- ³⁴ VLIK'o raštas Nr. 298, 1946 m. kovo 1 d., *ibid.*, l. 42.
- ³⁵ VLIK'o raštas Nr. 386, 1946 m. gegužės 9 d., *ibid.*, l. 105–106.
- ³⁶ *Ibid.*, l. 105.
- ³⁷ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 14.
- ³⁸ VLIK'o ir Lietuvos pasiuntinių iševijoje konferencijos, vykusios 1947 m. liepos 21–26 d. Berne, protokolai, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 59, l. 8.
- ³⁹ *Ibid.*, l. 82; *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 95.
- ⁴⁰ VLIK'o ir Lietuvos pasiuntinių iševijoje konferencijos rezoliucijos, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 59, l. 79.
- ⁴¹ Berno konferencijos nutarimai, *ibid.*, l. 88.
- ⁴² „Tautos reikalams vadovaujančių veiksmų pasitarimo komunikatas“, *ibid.*, l. 101.
- ⁴³ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 18.
- ⁴⁴ J. Šaulio 1946 m. rugpjūčio 25 d. laiškas P. Žadeikiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 119.
- ⁴⁵ VLIK'o raštas, 1946 m. lapkričio 22 d., *ibid.*, l. 222.
- ⁴⁶ Apie VT veiklos gaires, 1946 m. lapkričio 12 d., *ibid.*, l. 268–269.
- ⁴⁷ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, Vilnius, 1994, p. 254.
- ⁴⁸ S. Kairys, „Blunkantis mitas“, *Draugas*, 1952, sausio 31 (iškarpa), LCVA, f. 648, ap. 2, b. 61, l. 14.
- ⁴⁹ K. Balutis, *Pro memoria*, 1947 m. kovo 19 d., *ibid.*, b. 2, l. 31.
- ⁵⁰ V. Sidzikauskas, *op. cit.*, p. 255.
- ⁵¹ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 234.
- ⁵² L. Jonušauskas, *Likimo vedami. Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla 1940–1991*, Vilnius, 2003, p. 178.
- ⁵³ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 239.
- ⁵⁴ *Ibid.*, p. 247.
- ⁵⁵ L. Jonušauskas, *op. cit.*, p. 180.
- ⁵⁶ *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 398.
- ⁵⁷ *Ibid.*, p. 323.
- ⁵⁸ *Ibid.*, p. 332.
- ⁵⁹ „2-osios konferencijos komunikatas“, *Eltos biuletenis*, 1947, rugpjūčio 25; *VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba iševijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijos protokolai*, p. 401–403.
- ⁶⁰ A. Liekis, *op. cit.*, p. 487–488.
- ⁶¹ VLIK'o raštas Nr. 552, 1946 m. spalio 22 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 196.
- ⁶² VLIK'o raštas Nr. 580, 1946 m. lapkričio 21 d., *ibid.*, l. 219.
- ⁶³ A. Liekis, *op. cit.*, p. 493–497.
- ⁶⁴ M. Krupavičiaus 1946 m. lapkričio 23 d. laiškas K. Balučiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 216.
- ⁶⁵ L. Jonušauskas, *op. cit.*, p. 184.
- ⁶⁶ Baden Badeno pasitarimų protokolai Nr. 1, A. Liekis, *op. cit.*, p. 594.
- ⁶⁷ Baden Badeno pasitarimų protokolai Nr. 2, *ibid.*, p. 610.
- ⁶⁸ Baden Badeno pasitarimų protokolai Nr. 3, *ibid.*, p. 622, 624.
- ⁶⁹ „Politinės Lietuvos laisvinimo vadovybės vieningumo reikalu susitarimas“, *ibid.*, p. 626.
- ⁷⁰ Eltos komunikatas, *Eltos biuletenis*, 1948, rugpjūčio 5, Nr. 41, p. 1.
- ⁷¹ VLIK'o raštas Nr. 231, 1946 m. sausio 10 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 280–284.
- ⁷² *Memorandum to UNO*, 1946 m. rugsėjo 30 d., *ibid.*, l. 130–142, 143–148.
- ⁷³ Lietuvos šaulių sąjungos klausimu (1946 m. balandžio 15 d.). Vokiečių bandymai organizuoti SS legioną ir lietuvių pasipriešinimas (1946 m. balandžio 17 d.), *ibid.*, l. 56–61, 72–83.
- ⁷⁴ VLIK'o raštas Nr. 561, 1946 m. spalio 30 d., *ibid.*, l. 204.
- ⁷⁵ *Memorandum on Lithuanian Minor (North-eastern Prussia)*, 1947 m. sausio 30 d., *ibid.*, b. 310, l. 14–26.
- ⁷⁶ Lietuvos memorandumas, 1947 m. vasario 16 d., *ibid.*, l. 44–51.
- ⁷⁷ VLIK'o raštas JT Generaliniam sekretoriui, *Eltos biuletenis*, 1947, gruodžio 5, Nr. 26, p. 2.
- ⁷⁸ V. Sidzikauskas, *Pro memoria*, 1949 m. vasario 19 d., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 683, l. 2–3.
- ⁷⁹ Memorandumas JTO Trečiosios Generalinės asamblėjos prezidentui, 1949 m. gegužės 9 d., *ibid.*, b. 332, l. 90.

⁸⁰ VLIK'o pareiškimo projektas, 1950 m. rugsėjo 19 d., *ibid.*, b. 27, l. 182–184.

⁸¹ V. Sidzikauskas, *op. cit.*, p. 270.

⁸² L. Jonušauskas, *op. cit.*, p. 191.

⁸³ V. Sidzikauskas, *op. cit.*, p. 283.

⁸⁴ A. Liekis, *op. cit.*, p. 460.

⁸⁵ V. Sidzikauskas, *op. cit.*, p. 277.

⁸⁶ P. Maldeikis, *op. cit.*, p. 266.

⁸⁷ V. Sidzikauskas, *op. cit.*, p. 278.

⁸⁸ VLIK'o raštas Nr. 299, 1946 m. kovo 12 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 49.

⁸⁹ VLIK'o raštas, 1947 m. kovo 14 d., *ibid.*, b. 310, l. 52.

⁹⁰ VLIK'o raštas Nr. 223, 1948 m. rugpjūčio 9 d., *ibid.*, b. 309, l. 79.

⁹¹ VLIK'as, *Pro memoria*, 1948 m. gruodžio 9 d., *ibid.*, b. 310, l. 94.

⁹² *Ibid.*, l. 94 a. p.

⁹³ V. Sidzikauskas, *op. cit.*, p. 294.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 281.

⁹⁵ *Memorandum to UNO*, 1946 m. rugsėjo 30 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 130–142.

⁹⁶ A. Eidintas, *Lietuvių kolumbai*, Vilnius, 1993, p. 94.

⁹⁷ J. Skirius, *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 m.*, Chicago, 2001, p. 13.

⁹⁸ *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, sud. V. Stravinskienė, Vilnius, 2004, p. 23.

⁹⁹ VLIK'o raštas Nr. 124, 1945 m. rugpjūčio 3 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 221.

¹⁰⁰ Lietuvių tremtinių politinės konferencijos rezoliucija, 1946 m. kovo 5 d., *ibid.*, b. 309, l. 40.

¹⁰¹ A. Gustaitis, *Karas braukia kruviną ašarą. Antrojo pasaulinio karo dienoraštis*, Chicago, 1990, p. 534–535.

¹⁰² „Lietuvių tremtinių bendruomenės statutas“, A. Liekis, *op. cit.*, p. 145.

¹⁰³ Informacija apie lietuvių politinę konferenciją, 1946 m. kovo 4–5 d., LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 38.

¹⁰⁴ *Ibid.*, l. 39, 40.

¹⁰⁵ A. Liekis, *op. cit.*, p. 162.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 164.

¹⁰⁷ P. Maldeikis, *op. cit.*, p. 320.

¹⁰⁸ A. Liekis, *op. cit.*, p. 164.

¹⁰⁹ *Lietuva ir VLIK'as*, p. 130.

¹¹⁰ *Pasaulio lietuvių bendruomenė*, Pfüllingenas, 1949, p. 15.

¹¹¹ *Pasaulio lietuvių bendruomenės keliu*, Pfüllingenas, 1950, p. 19.

¹¹² *Ibid.*, p. 21.

¹¹³ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išėivija*, Torino, 1959, p. 36–37, 42.

Gauta 2007 03 19
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Juozas Banionis

**THE ACTIVITIES IN THE WEST IN THE 1950S TO FREE LITHUANIA:
THE SUPREME COMMITTEE FOR THE LIBERATION OF LITHUANIA IN 1944–1950**

Summary

1. Reestablished in West Germany on 8 April 1945, the Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK, the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania), which was originally an anti-Nazi organisation, became anti-Soviet. It consisted of political parties in the Seimas in Lithuania and resistance movements formed in occupied Lithuania, with two blocs: Christian and anticlerical. The VLIK made changes to the 16 February 1944 Declaration and published the Würzburg Protocol on 3 July 1945. According to this, the political system in liberated Lithuania was to be created on the basis of the 1922 Constitution. In the guidelines for its liberation, which were based on the principles of the Atlantic Charter, much hope was placed on the pending Peace Conference.

2. Between 1944 and 1950, one of the most important aims of the VLIK was to organise a Lithuanian government in exile (originally an executive body performing the functions of a government). To this aim, relations with the Lithuanian Diplomatic Service (LDT) were to be regulated. Meetings between the two institutions were held. Following the 21–26 July 1946 meeting in Bern, an Executive Council (VT), a political body with government functions, was formed.

3. The Executive Council formed on 12 October 1946 did not perform any functions. In 1947, following the resignation of its chairman and the head of the foreign service, a new council was formed. It participated successfully in the sphere of Lithuania's liberation. At the Paris meeting on 5–15 August 1947, the issue of Lithuania's liberation and the continuing armed resistance in the occupied country were discussed widely. The role of

the VLIK and the Executive Council in the liberation process was marked, although an agreement between the two institutions was not reached. A decision to seek "closer and more perfect cooperation" was reached.

4. Promoting the case for the liberation of Lithuania in the West and striving to form a government in exile, the VLIK worked out and sent memoranda and statements to the leaders of the USA, Great Britain and other large countries. The documents stressed the hopes for the freedom of the Lithuanians, expressing at the same time concern about the situation in the occupied country, i.e., the armed resistance, mass deportations, and the fate of refugees in the West.

5. In the second half of the 1940s, on the initiative of the VLIK and with the approval of the ALT, the issue of organising political deportees came to the fore. On 3 March 1946, a Community of Lithuanian Deportees was established in Hanau, with the functions of upholding the national identity and education. Shortly afterwards, at a political conference of Lithuanian deportees, it was noted that the Community of Lithuanian Deportees should join the liberation activities and it had to "get ready for rebuilding Lithuania". Before political refugees scattered all over the free world, the Lithuanian Charter was published on 14 June 1949. This document laid an ideological basis for patriotically minded Lithuanian émigrés, and provided premises for the formation of Lithuanian communities in different countries in the 1950s, which later united into the World Lithuanian Community.